

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ЕЛІТА УКРАЇНИ В УНІВЕРСИТЕТАХ ЄВРОПИ НА ПОРУБІЖЖІ СТОЛІТЬ

Горенко Л. І.

ВСТУП

Національна еліта України кінця XVIII – першої половини XIX ст. творилася в принципово інших геополітичних умовах і набула статусу державного інституту, відомого як малоросійське дворянство, а також стала вищих суспільним станом в системі функціонування України-Малоросії. Упродовж тривалого історичного періоду їх попередники – гетьмансько-старшинська верства та їх нащадки стимулювали духовне життя українського народу, розвиток національної освіти, науки і культури, виконуючи функції провідника і охоронця питомих традицій. З цього середовища та їх нащадків вийшли визначні державно-політичні та культурно-громадські діячі України та Європи XVIII–XIX ст. Але, як об'єкт наукових досліджень, вони здебільшого фігурували у державно-політичному та історичному аспектах, водночас недостатньо у культурософському і культурологічному. Тому актуальним постає висвітлення діяльності нащадків гетьманів і козацької старшини в контексті національного державотворення і культуротворення, а також реставрувати малодосліджений пласт культурно-інтелектуального життя в Україні другої половини XVIII – середини XIX ст. як складової національної української культури.

Відповідно новітнє наукознавство засвідчує, що реальність нових знань досягається передусім на міждисциплінарному рівні. Це стосується й такої складної сфери суспільного розвитку, як геополітичний аспект міжнаціональних відносин, життєдіяльність провідної верстви в інонаціональному середовищі, збереження ідеології та ознак провідної верстви суспільства, формотворення національної еліти та її інтеграційні зв'язки, передусім, з центрами європейської освіти і культури.

1. Національна еліта України та ідеї Просвітництва

Просвітництво – ідеологія періоду епохи переходу від феодального до громадянського суспільства, становлення капіталістичних відносин, згідно з якою становлення нового суспільного ладу можливе за допомогою реформ та освіти. Носії цієї ідеології – просвітники – виділяли концепцію освіченого абсолютизму, ідею цінності людини, критика церкви, патріотизм, осуд експлуатації людини людиною,

утвердження самосвідомості й самоцінності особи.¹ Цим просвітниками відрізняються від просвітителів, якими є всі носії освіти і прогресу.

Ідеологами прогресивної на той час буржуазії були французькі просвітителі XVIII ст.: Ш.-Л. Монтеск'є, Вольтер, Ж.-Ж. Руссо, представники утопічного комунізму Мореллі, Г.-Б. Маблі, Ж. Мельє, філософи-матеріалісти Ж. Ламетрі, П. Гольбах, К. Гельвецій, Д. Дідро та інші виступали проти необмеженої монархії та втручання церкви у політичне життя, відстоювали знищення станових привілеїв тощо. В Англії XVIII ст. ідеї просвітництва пропагували Дж. Толанд, А. Коллінз, Д. Гартлі, Дж. Прістлі. На розвитку просвітництва у Німеччині XVIII ст. позначились політична роздрібленість країни. Праве крило німецького просвітництва (Х. Вольф, М. Мендельсон) обмежилось пропагандою наукових знань і поміркованою критикою деяких церковних книг. Більш послідовними просвітителями були Г.-Е. Лессінг, Й. Шіллер, Й.-Г. Гердер, Й.-В. Гете, які виступали за національну єдність країни і визволення народу від феодального гніту.

Просвітителями в Угорщині XVIII ст. були Д. Бешеньєї, М. Чоконаї, в Румунії – С. Міку-Клайн, П. Майор. Значну роль у розвитку прогресивної суспільної і наукової думки в Північній Америці XVIII ст. відіграли просвітителі В. Франклін, Т. Джефферсон, Т. Пен, а також країнах Латинської Америки в кінці XVIII – на початку XIX ст. А. Алсате (Мексика), Х. Кабальєро (Куба), С. Війєра (Бразилія). Ідеї просвітництва також були розвинуті видатними мислителями країн Сходу, зокрема, Індії та Китаю².

¹ Попередниками просвітителів були представники передової філософської думки в найбільш розвинутих у XVII ст. європейських країнах: у Нідерландах – У. Акоста, Г. Гроцій, Б. Спіноза; в Англії – Ф. Бекон, Т. Гоббс, Дж. Локк; у Франції – П. Бейль та ін.

² Велику роль у пропаганді реформаторських і просвітницьких ідей в Індії відіграли видатні громадські діячі і мислителі Рай Рам Мохан, Дебендранат Тагор, Рамакрішна, Дайянанда Мульшанкар. Ще в XVII ст. ідейну боротьбу проти маньчжурських завойовників у Китаї очолили просвіттели-філософи: Хуан Цзун-сі, Ван Чуан-шань, Гу Янь-у. Їхні просвітницькі ідеї були розвинуті видатним китайським просвітителем XVIII ст. Дай Чженем і його сучасниками Ван Чжунюном та Чжан Сюе-ченем, які були попередниками просвітителів-реформаторів XIX ст. Кан Ю-рея, Лян Ці-чао, Тань Си-туна, Янь Фу. З критикою соціального устрою виступав корейський просвітитель XVIII ст., письменник Пак Ті Вон.

В українській філософській думці виділяється етап раннього Просвітництва³, яке виникає у першій чверті XVIII ст. (період т. зв. зародження капіталізму). Соціально-економічні фактори зумовили його своєрідність як синтезу ідей гуманізму й Реформації, а також прояв його специфічних рис: вивільнення філософії з-під впливу теології, інтерес до природознавства тощо. На цьому етапі зароджується одна з основних ідей Просвітництва – ідея залежності суспільного прогресу від поширення освіти. Ідеологами прогресивної на той час буржуазії були французькі просвітителі XVIII ст. Українське просвітництво мало своїм ідейним підґрунтям як власні, так і запозичені ідеї французьких енциклопедистів – Вольтера, Дідро, Руссо, Ламетрі, Монтеск'є, Маблі та ін. Власні традиції – це гуманістичні ідеї діячів братства та Києво-Могилянської академії. Випускники Києво-Могилянської академії стали в Україні першими носіями і провідниками ідей Просвітництва. Вони ж створили у Петербурзі гурток під назвою «Зібрання», яке дбало про переклад іноземних книг російською мовою (керував Г. Козицький). За 15 років (1768–1783 рр.) видали 173 томи (112 назв) творів французьких просвітників, «Енциклопедію» Дені Дідро.

Своєрідність українського просвітництва полягає в тому, що не було середнього класу – носія ідей Просвітництва в Європі, тому українські просвітники – це ліберально-різночинна інтелігенція, об'єднана вірою у перетворюючу силу освіти. Критикуючи існуючий суспільний лад, вони сприяли раціоналізації сільського сподарського і промислового виробництва, демократизації суспільства тощо. У своїх маєтках просвітники організовували гуртки учених, де обмірковували ідеї суспільного прогресу. Особливо це було актуальним у період правління Катерини II, коли роль Києво-Могилянської академії⁴ було зведено до духовного закладу, було закрито Харківський, Переяславський і Чернігівський колеґіуми. Члени «Попівської академії» (у с. Попівцях на Сумщині) в маєтку О. Паліцина вивчали твори французьких просвітників. Тут виникла ідея створення Харківського університету, яку здійснив у 1805 році член гуртка

³ Горенко Л.І. Українська національна еліта та ідеї Просвітництва: історико-культурна парадигма другої половини XVIII – початку XIX століть. *Актуальні проблеми культурології* : Альманах наукового товариства «Афіни» кафедри культурології: У 2-х томах. Випуск 8. Рівне : РДГУ, 2009. Т. 2. С. 3–11.

⁴ Горенко Л.І. Києво-Могилянська академія як осередок національної культури (1615–1817). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Харків : Видавничий центр ТОВ «Озон-Інвест», 2007. № 764-2/2007. С. 83–92.

Василь Назарович Каразін (1773–1842)⁵. Подібний гурток діяч у маєтку В. Пасенка в Кременчуці.

Серед просвітителів особливо виділяється Василь Васильович Капніст (1758–1823) – відомий поет, боровся за покращення моралі в суспільстві, викривав у своїх творах суспільне зло і жорстоку експлуатацію підданих, лицемірство, хабарництво тощо. Серед просвітників – випускників Києво-Могилянської академії були літератори, перекладачі, публіцисти, зокрема М. Мотоніс, В. Рубан, Г. Полетика, Я. Козельський та багато ін. Свій суспільний ідеал просвітники формували на основі ідей свободи, рівності і власності. Висувалася концепція розумного егоїзму або доброчесності, філософське підґрунтя якої розробив Я. Козельський у своєму творі «Філософські речення». Вищим законом державного управління вважали загальну вигоду. У своїх творах просвітителі важливу роль надавали суспільному прогресу. Зокрема, С. Десницький сформулював ідею, що в основі суспільного прогресу лежить вкладене в людину від природи «повсякчасне прагнення до вищого стану», а здібності й сили в людині зосереджуються на єдиній меті – прагнення досконалості.

До українських просвітників зараховують і Петра Дмитровича Лодія (1764–1829) – першого викладача філософії відкритого для українців у 1787 році при Львівському університеті *Studium Ruthenum*. Він був професором логіки, метафізики і моральної філософії Львівського університету (1787–1802), згодом професором Краківського університету (1802–1803). Відомим є його переклад українською мовою твору Хр. Баумейстера «Моральна філософія»⁶. До просвітницьких праць цього періоду належить і славнозвісна «Історія Русів». Просвітництво XVIII ст. – це якісно новий етап у розвитку української філософської думки. Він характеризується поширенням ідей класичного західноєвропейського Просвітництва, а також утвердження в Україні двох типів ідеології Просвітництва: 1) ідеологія дворянського Просвітництва, яка виражала інтереси тих сил, що були зацікавлені у розвитку освіти і науки, техніки. Це – науково-освітній напрям. 2) Етико-гуманістичний напрям як вираз протесту широких мас проти первісного нагромадження капіталу. Цей напрям найповніше втілює

⁵ Каразін В. виділявся серед просвітників глибоким інтересом до природничих наук, впровадженням їх досягнень у життя. У своєму маєтку він налагодив технологію виробництва макаронів, спирту, консервування продуктів (які швидко псуються), а також вивчав вплив лісосмуг на клімат і родючість ґрунтів.

⁶ У філософії проф. Лодій П.Д. відстоював ідеї матеріалістичного сенсуалізму, підкреслюючи необхідність єдності емпіричного і раціонального у пізнанні. Він одним з перших виступив з матеріалістичною критикою ідеалізму І. Канта. Основна його філософська праця «Логічні настанови» (1815).

Г. Сковорода⁷, Я. Козельський. Згодом, у першій половині XIX ст. ідеї Просвітництва становили основний зміст суспільно-політичної діяльності романтиків⁸.

Важливим аспектом дослідження цього періоду є наукові, освітні та культурно-мистецькі зв'язки України з провідними центрами тогочасної Європи, серед яких поважне місце займає м. Болонья⁹, де знаходилися Болонський університет та Болонська філармонійна академія¹⁰. Як відомо, італійське місто Болонья (Bologna) – одне з найдавніших музичних центрів Європи. Славнозвісний Болонський університет належить до найстаріших університетів не лише в Італії, але і Європи. Він був заснований в 1119 році на базі школи вільних мистецтв, що існувала з 826 року. Але був заснований як юридичний навчальний заклад. У XIV ст. тут були створені медичний, філософський і теологічний факультети, а також добре було поставлено вивчення астрономії, математики, медицини, юриспруденції. Болонья стали називати «матір'ю законів», а слава про місто з світським, «республіканським університетом» швидко поширилася у Європі та Україні. Серед викладачів університету були видатні вчені-анатоми – Андреас Везалій і Марчело Мальпігі. В університеті зробив своє знамените відкриття Л. Гальвані. Навчатися в цьому університеті

⁷ Горенко Л.І. Культурологічні трансцендентні цінності в розвитку духовного потенціалу особистості. За твором Г.С. Сковороди «De libertate» («Про свободу»). Міжнародна науково-практична конференція «Морально-світоглядне природовідповідне й культуровідповідне вчення Г.С. Сковороди в сьогоденні» (м. Київ, 16 листопада 2017 року). Збірник тез і доповідей / Редактор-упорядник: О.А. Шокало. Київ : Ін-т генези життя та Всесвіту, 2017. С. 46–49.

⁸ Кашуба М. Просвітництво // Довідник з історії України. Видання в трьох томах. Київ : Вид-во «Генеза», 1995. С. 428–429.

⁹ Болонья (Bologna) – місто в Італії, в північній частині Апеннінського півострову, на р. Рено. Адміністративний центр провінції Болонья і головне місто області Емілія-Романья. Болонья – колишня столиця етрусків (Фельсіна, VI ст. до н. е.), бойїв (Бононія, IV ст. до н. е.), а в 189 р. до н. е. була завойована Римом. В середні віки був важливим економічним і культурним центром Північної Італії; з XII ст. – міська комуна. У 1506–1860 рр. (з перервою у 1796–1815 рр.) була під владою папи римського. На поч. XIX ст. населення Болоньї брало участь у війні проти папської влади. Серед архітектурних пам'яників міста найвідоміші: т. зв. «Косі башти» (XII ст.), церкви Сан-Доменіко (XIII ст.) і Сан-Петроніо (розпочата 1390 р.) з порталом роботи Я. делла Кверча (1425–1438 рр.) та ін.

¹⁰ Горенко Л.І. Болонська філармонійна академія та її зв'язки з Україною кінця XVIII – першої половини XIX ст. *Культура України* : Зб. наук. праць. Вип. 20. *Серія: Філософія. Мистецтвознавство* / Харк. держ. акад. культури; Відп. ред. В.М. Шейко. Харків : ХДАК, 2007. С. 57–67.

вважалося вельми престижним. До цього закладу приймали вчитися жінок, а в XIV–XV ст. почали з'являтися і жінки-професори. У 1450 році в Болонському університеті була створена кафедра «чтений о музице».

По кількості студентів в добу Середньовіччя й Відродження Болонський університет належав до найчисельніших у Європі. Ще в XIII столітті кількість студентів у ньому сягала близько 10 тисяч. Поділялися вони на дві групи – місцеві й ті, хто «із-за гір» (їх називали «ультрамонтанами»). Впродовж XIV–XVIII ст. за кордоном навчалося близько п'яти тисяч осіб з України. «Імена польських студентів і викладачів польського (і руського – українського) походження зустрічаються у списках XIV–XVI ст.». Починаючи з XV ст. у списках Болонського університету зустрічаються імена студентів і магістрів з прикладкою «Rossicus», «Rhutenus», «Roxolanus»¹¹.

Серед вихованців Болонського університету був вчений-енциклопедист Юрій Дрогобич (Георгія, сина Михайла Доната із Русі; Юрія зі Львова; Юрія з Дрогобича; Юрія Котермака; бл. 1450–1494) – один із перших зачинателів гуманістичної культури в Україні. Справжнє його прізвище, як вважають дослідники, Юрій Котермак, син міщанина-ремісника¹². Писемна біографія Юрія починається 1469 року, коли прізвище юнака з'явилося у списках студентів Краківського університету (як незаможній вступник він вніс лише один грош). Згодом він здобув ступінь бакалавра вільних мистецтв (1470 р.) й магістра мистецтв (1473 р.), перебуваючи спочатку у Краківському університеті. Після цього навчався у знаменитій Болоньї¹³, захистивши там дисертацію доктора філософії, а потім доктора медицини і стає

¹¹ Нудьга Г.А. Українські студенти в університетах Європи в XIV–XVIII століттях. В кн.: Нудьга Г.А. На літературних шляхах (Дослідження, пошуки, знахідки). Київ : Вид-во художньої літ-ри «Дніпро», 1990. Ч. 2. С. 161, 196–197.

¹² Ісаєвич Я.Д. Юрій Котермак з Дрогобича і його книга. *Бібліотекознавство і бібліографія*. Харків, 1969. Вип. 7. С. 108.

¹³ У списках Болонського університету значиться студент Джорджо де Леополі – Юрій зі Львова. Найбільше уваги він приділяє астрономії та медицині. У 1477–1478 рр. вже складає трактати і прогнозики астрономічних явищ, зокрема про сонячне затемнення 29 липня 1478 року та затемнення місяця у 1479 році. Посилено вивчає медицину і одночасно читає лекції з астрономії (1478–1482 рр.), а також удостоюється звання доктора філософських наук, стає професором Болонського університету (з 1478 р.). Див.: Нудьга Г.А. Українські студенти в університетах Європи в XIV – XVIII століттях. В кн.: Нудьга Г.А. На літературних шляхах (Дослідження, пошуки, знахідки). Київ : Вид-во художньої літ-ри «Дніпро», 1990. Ч. 2. С. 164–165.

професором Болонського університету (з 1478 р.)¹⁴. У 1478–1482 рр. як професор цього університету він викладав астрономію, а в 1481–1482 рр. був ректором¹⁵ університету медицини та вільних наук у Болоньї, написавши латинською мовою працю «Прогностична оцінка поточного 1483 року магістра Юрія Дрогобича із Русі, доктора мистецтв і медицини Болонського університету...» – одну з перших друкованих книг (1483 р., Рим)¹⁶. Ймовірно, його лекції слухав Миколай Копернік¹⁷. Як ректор Юрій Дрогобич очолив центр європейської науки і працював поруч з найвпливовішими громадянами міста, оскільки університет за тих часів мав статус малої держави. Йому складали присяги професори й студенти на вірність науці. Юрій Дрогобич – учений європейського масштабу, проповідник гуманістичних ідей і нових досягнень науки, його праці були відомі в Європі, їх переписували й поширювали в рукописах¹⁸. Про них знали

¹⁴ Нудьга Г.А. Українські студенти в університетах Європи в XIV–XVIII століттях. В кн.: Нудьга Г.А. На літературних шляхах (Дослідження, пошуки, знахідки). Київ : Вид-во художньої літ-ри «Дніпро», 1990. Ч. 2. С. 164–165.

¹⁵ Нудьга Г.А. На чужині і вдома. В кн.: Нудьга Г.А. На літературних шляхах (Дослідження, пошуки, знахідки). Київ : Вид-во художньої літ-ри «Дніпро», 1990. Ч. 2. С. 216.

¹⁶ Це своєрідний астрологічний календар. При його створенні вчений у прогнозах користувався даними астрономії, географії, математики, а його передбачення місячного затемнення 1483 року зроблене на основі теоретичних розрахунків, і вони виявилися досить точними. У книжці Ю. Дрогобича вперше у європейському друкованому виданні були згадані міста Львів, Дрогобич, Київ, Вільнюс і подана інформація про Україну-Русь. Нині календар належить до найрідкісніших першодруків, його збереглося лише два примірники – у Краківському і Тюбінгенському університетах.

¹⁷ Микитась В.Л. Давньоукраїнські студенти і професори. Київ : Абрис, 1994. С. 33, 38; Нудьга Г.А. Перші бакалаври і доктори. В кн.: Нудьга Г.А. На літературних шляхах (Дослідження, пошуки, знахідки). Київ : Вид-во художньої літ-ри «Дніпро», 1990. Ч. 2. С. 166.

¹⁸ Наукова й творча спадщина Ю. Дрогобича дійшла до нас не повністю, лише сім трактатів і листів, а також один фрагмент вірша. З них маємо друком: «Прогностичну оцінку поточного 1483 року», останні твори – в рукописах: «Прогностика на 1478 рік»; Лист до Миколи Чепіля у Римі (від 6 лютого 1478 року); «Оцінка сонячного затемнення 29 липня 1478 року»; «Оцінка місячного затемнення 4 липня 1479 року»; Лист до Міланського герцога Джана Галеаццо і його матері Бони Савойської (1479 р.); «Трактат про оцінку наслідків затемнень» (1490 р.). Все це створено до праць і відкриттів М. Коперніка та Г. Галілея, попередником яких слід вважати українського вченого Юрія з Дрогобича. Див.: Нудьга Г.А. Перші бакалаври і доктори. В кн.: Нудьга Г.А. На літературних шляхах (Дослідження, пошуки, знахідки). Київ : Вид-во художньої літ-ри «Дніпро», 1990. Ч. 2. С. 166–167.

і на Україні, як довів це І. Паславський¹⁹. Про Ю. Дрогобича дослідники писали італійською, німецькою, польською, російською, українською та іншими мовами. Його образ знайшов своє втілення в художній літературі, образотворчому й пластичному мистецтві.

Із числа земляків і послідовників Юрія Дрогобича виділяється постать Павла Русина (із Кросна на Лемківщині, тепер Польща; 1470–1517), якого теж називають першим гуманістичним поетом України, відомий як «професор Болонського університету із Русі». Європейську славу «короля медицини» набув Мартин (прізвище невід.; р. н. невід. – 1460), родом із села Жиравці поблизу Перемишля. Здобувши ступінь магістра у Краківському університеті, він продовжив навчання у Болоньї, де незабаром удостоївся ступеня доктора медицини й залишився тут професором. Мартин належав до найосвіченіших людей тогочасної Європи, був магістром п'яти європейських кафедр, написав кілька праць з астрономії, математики, які принесли йому європейську славу. Як медик, успішно лікував різні хвороби²⁰.

Першого українського письменника-полеміста Станіслава Оріховського-Роксолан (1513–1566) сучасники з повагою називали «руським Демосфеном», а дослідники – першим «видатним письменником Західної Русі в новий час». Він навчався в Краківському (від 1526 р.), Віденському (1527 р.), Вітенберзькому (1529 р.), Болонському та Падуанському університетах (1532 р.). Перебуваючи в Італії, він приятелював з філософами Антоніо Пасерата, Гаспаром Контаріні, філологом Лазарем Бонаміко, а також із державними та церковними діячами – кардиналом Франциско Комендорі, Александром Фарнезе, Гінуччі та іншими. Крім того, С. Оріховський навчався у Венеції, Римі. Його вчителями були: професор риторики й оратор в університетах Болоньї, Падуї, Рима – Р. Амадей, професор Болонського університету Л. Бокадиферо та інші викладачі²¹.

¹⁹ Паславський І. Юрій Дрогобич і його епоха. *Жовтень*. 1983. № 8. С. 102–104.

²⁰ Нудьга Г.А. Перші бакалаври і доктори. В кн.: Нудьга Г.А. На літературних шляхах (Дослідження, пошуки, знахідки). Київ : Вид-во художньої літери «Дніпро», 1990. Ч. 2. С. 161.

²¹ Микитась В.Л. Давньоукраїнські студенти і професори. Київ : Абрис, 1994. С. 35.

В Італії навчалися і перебували Теофан (Геофан) Прокопович та його брат Теофан Леонтович²², Фелікс Бобринський, Яків Осторіг, Василь Копеч, Іван Тичина, Іван Орельський, Данило Коршак, брати Острозькі, Данило Туптала, Андрій Італійський, Григорій Скобинський, Петро Кос-Кулябка, Василь Григорович-Барський та багато інших²³.

Перебування української молоді за кордоном, насамперед в Італії, поширювало відомості про Україну, про український народ, його історію та культуру. Це підтверджує книга Яна Красінського «Польща» (1574 р., видана у Болоньї), у якій виділені окремі розділи про Україну. Її автор підтримує і намагається розвинути концепцію історика Мартина Кромера²⁴, що Україна-Русь територіально була «родовим гніздом слов'ян», яке містилося в трикутнику – Карпати, Вісла, Дніпро²⁵. Також цінною була праця італійського історика і

²² *Леонтович, чернець ім'я Теофіл* (Феофіл) (кінець XVI ст., м. н. невід. – 1638/39) – світське ім'я його невідоме. Син Василя Леонтовича. Мав добру освіту. На поч. XVII ст. прийняв чернечий постриг. У 1620–1626 роках був представником митрополита Київського, Галицького і всієї Малої Росії Й. Борецького і єпископа Луцького і Острозького Ісаакія Борискевича у Вільно і Любліні, де підтримували контакти з православними братствами. Викладав у школі Віленського Святодухівського братства. У Любліні 1626 р. – намісник єпископа Холмського і Белзького Паїсія Іполитовича. У квітні 1627 привіз з Вільно кілька сотень книжок. 1627–1629 – настоятель православного Люблінського Преображенського собору, викладав у Люблінській братській школі. Навесні 1633 митрополит Київський П. Могила призначив його своїм намісником у Більську, де Богоявленське православне братство провадило боротьбу з уніатами за Богоявленський собор. Згодом викладав у Більській братській школі, був її ректором. Завдяки йому рівень освіти в школі значно підвищився. Потім – ректор Люблінської братської школи (1634–1636). 2.08.1636 року прибув до Києва і вступив до Києво-Печерської лаври. Ймовірно, став викладачем Києво-Могилянської академії.

²³ Микитась В.Л. Давньоукраїнські студенти і професори. Київ : Абрис, 1994. С. 34–36.

²⁴ *Кромер Мартин* (1512–1589) – польський історик. Закінчив Краківський університет. Продовжував освіту в Італії та Німеччині. Повернувшись 1540 року в Польщу, працював у королівській канцелярії, коронному архіві, виконував дипломатичні доручення уряду. Виступав проти реформації та гуманізму. Найзначніший його твір (латинською мовою) – «Історична хроніка Польщі з найдавніших часів до 1505 року», написана на основі документальних матеріалів та літопису Я. Длугоша. Це перша друкована праця з історії Польщі. Її як джерело використовували українські козацько-старшинські літописці XVII – початку XVIII ст. Праця була дуже популярною в Європі, а в XIX ст. цю концепцію підтримував і пропагував відомий чеський історик П. Шафарик.

²⁵ Нудьга Г.А. Українські студенти в університетах Європи в XIV–XVIII століттях. В кн.: Нудьга Г.А. На літературних шляхах (Дослідження, пошуки, знахідки). Київ : Вид-во художньої літ-ри «Дніпро», 1990. Ч. 2. С. 161.

юриста Бісаччіоні Майоліні «Історія громадянських воєн...» (видана 1653 р. в Болоньї), де автор з великою симпатією та прихильністю писав про український народ: «Це найшляхетніші лицарі і вмілі хлібороби, які уміють також вправно володіти зброєю, вони відчайдушні в боротьбі, їх воля до перемоги нестримна, аж до самопожертви». Автор зауважує в українців ще одну дуже важливу рису – «потяг до освіти надзвичайно розвинений серед цих простих людей»²⁶.

Українська молодь, яка навчалася у зарубіжних університетах, цікавилася й тим, як сприймають їхню вітчизну італійці. Так, засновник і керівник Римської академії Помпоній Лет – найвидатніший представник італійських гуманістів – у своїх записках «Скіфські подорожі» (1479–1480 рр.) подав відомості про флору і фауну, віру, мову, побут, звичаї України. Серед «скіфських дивин» він описав «лебедині пісні», які особливо його вразили: «Гармонія їхніх пісень ніжна, і коли слухаєш одного, здається що співає кілька». Перш за все, у Помпонія Лета слов'яни виступають під назвою сарматів. Водночас, приймаючи за «Сарматію» Польсько-Литовську державу, він зазначає, що найбільша її частина заселена «рутенцями», яких він називає «скіфами». Але «Скіфію» він відділяє від «Сарматії», проголошуючи, що вона розпочинається від Борисфена і простягається далеко на схід та північ. Також він підкреслює: «У межах Сарматії говорять на семи мовах, з яких найбільш розповсюджена скіфська, яку називають рутенською», а в лекціях про Валерія Флакка він стверджував, що «мова скіфів слов'янська».²⁷ Так, «Скіфська подорож» Помпонія Лета є одним з найцікавіших зразків західноєвропейської україніки доби Відродження. Крім того, в Україні наприкінці XV ст. побували й інші італійські гуманісти, зокрема Джозафат (Іосафат) Барбаро, Амброджіо Контаріні, Челіо Кальканіні.²⁸ Найцікавіші описи півдня Східної Європи, що з'явилися у Венеції XV ст., – це «Подорож до Тани» Дж. Барбаро і «Подорож до Персії» А. Контаріні. У своєму творі

²⁶ Нудьга Г.А. Перші бакалаври і доктори. В кн.: Нудьга Г.А. На літературних шляхах (Дослідження, пошуки, знахідки). Київ : Вид-во художньої літератури «Дніпро», 1990. Ч. 2. С. 162.

²⁷ Наливайко Д. Україна в рецепції західних гуманістів XV–XVI ст. *Європейське відродження та українська література XIV–XVIII ст.* / Відп. ред. О. Мишанич. Київ : Наук. думка, 1993. С. 13.

²⁸ *Кальканіні Челіо* – італійський гуманіст, філолог, поет, комедіограф, юрист, математик й астроном. У 1517 р. перебував в Угорщині, де супроводжував кардинала Іпполіта д'Есте. У 1518 р., скориставшись виїздом до Кракова з приводу одруження польського короля Сигізмунда I з італійською принцесою Боною Сфорца, Ч. Кальканіні здійснив тривалу подорож до Польсько-Литовської держави й побував на берегах Дніпра («usque Boriathenum penetraui»).

Дж. Барбаро відображає складні історичні події в Криму (називає його «островом Кафа») та події в Кафі (1475 р.), описує міста та їх специфіку. Автор у своїх описах був досить точний. Він писав, що за Кафою знаходяться Готія та Аланія, тобто мав на увазі гірський Крим та західну частину його рівнини.²⁹

На відмінну від італійських учених-гуманістів, які в ономастиці Східної Європи дотримувалися античної термінології, А. Контаріні у своїй «Подорожі до Персії» вживає слов'янські назви. Важливим є те, що в його тексті автор назви «Росія» та «Україна» чітко диференціює: першу він називає «Московією» або «верхньою Руссю» (*La Russia alta*), а другу – «нижньою Руссю» (*La Russia bassa*)³⁰. Також він чітко «відділяє Татарію від Русі»³¹. Всі ці терміни зустрічаються і в інших західноєвропейських джерелах XV – першої половини XVI ст. Про це писав у своїх «Подорожах» Гільбер де Ланнуа³², дипломат, радник герцога Бургундії, який у 1421 році мандрував по українських землях³³. Про «нижню Русь» і «верхню Русь» писав на початку XVI ст. італійський історик П. Джовіо у трактаті «Про справи Московії». Венецький посол Фоскаріні твердив у 1557 році: «Є дві Русі. Ту, що становить частину Литuanії [Великого князівства Литовського] називаємо нижньою Руссю, а верхньою або білою ту, що підвладна московітам». Як підкреслює Д. Наливайко, «маємо справу з досить усталеними назвами, якими в той час фіксували на Заході «дві Русі як дві етноісторичні реальності». За спостереженнями Д. Наливайка, ці назви зникають у другій половині XVI ст., коли в західноєвропейських

²⁹ Крисаченко В.С. Історія Криму від найдавніших часів до кінця XVIII ст.: навчальний посібник. Київ : «МП Леся», 2007. С. 459–461.

³⁰ Наливайко Д. Україна в рецепції західних гуманістів XV – XVI ст. *Європейське відродження та українська література XIV – XVIII ст.* / Відп. ред. О. Мишанич. Київ : Наук. думка, 1993. С. 7.

³¹ Крисаченко В.С. Історія Криму від найдавніших часів до кінця XVIII ст. : навчальний посібник. Київ : «МП Леся», 2007. С. 457.

³² Ланнуа де Гільбер (1386–1462) – дипломат, мандрівник, письменник. Народився у знатній фландрійській родині. Свою кар'єру починав як радник і камергер герцога Бургундського. З 1416 р. був губернатором м. Еклюза, один з перших став кавалером ордена Золотого Руна. Виконував важливі дипломатичні доручення французького (Карла VI) та англійського (Генріха V) королів, завдяки чому побував у багатьох країнах Європи, Азії та Африки. У своїх «Подорожах» він докладно описав свої гостини у великого князя Вігольда, описав свої мандри через Львів (Лемберг), Кременець, Кам'янець, Молдавію та Валахію, а також через р. Дністер та Дніпро.

³³ Lannoyi G. de. *Recueillies et publies par Ch. Potwin.* Louvain, 1878. S. 53–57; Путешествие Гильбера де-Ланнуа по Южной России в 1421 г. Ф. Брунна. Одесса : Гор. типогр., 1858. 33 с.

джерелах за Україною закріплюється назва «Русь», а за Росією – «Московія»³⁴.

В історії ознайомлення всієї Європи зі східнослов'янським світом явищем епохального значення є «Трактат про дві Сарматії, Азійську та Європейську» (1517 р.) польського вченого-гуманіста Матея Меховіти (Меховського)³⁵, де подає історичні етноніми й тогочасні назви «рутенською мовою»³⁶. Цей твір мав особливу роль у розвитку західноєвропейської україніки. Перш за все, він був написаний латинською мовою і призначався не стільки для польської, скільки для європейської аудиторії, тобто «для ренесансної інтелігенції, яка була, безсумнівно, міжнародною». Твір був надзвичайно популярним³⁷ і видавався в різних країнах Західної Європи, перекладався на західні мови і тривалий час служив одним з найважливіших джерел для західноєвропейських авторів, які писали про Східну Європу. Дослідники стверджують, що трактат М. Меховіти «знаменував якісно новий етап в ознайомленні Заходу зі Східною Європою», поклав початок її науковій географії, особливо північної частини, а також вплинув на розвиток всієї слов'янської історіографії³⁸. «В Європейській Сарматії, – говориться в трактаті М. Меховіти, – є області русів або рутенців, литвинів, москів та інші, що прилягають до них, між ріками Віслою на заході й Танаїсом на сході». Важливо зазначити, що трактат містить стислий нарис історії Київської Русі й монголо-татарської навали. При цьому автор трактату виклав історико-культурну концепцію. Передусім, він поділив «європейську Сарматію» на «Русію» і «Московію», включивши до «Русії» українські й білоруські землі, які тоді входили до Польсько-Литовської держави. Відповідно «русами», або «рутенцями», він називає лише населення України й Білорусії, а населення Московської держави виступає у нього під назвою «москів»

³⁴ Наливайко Д. Україна в рецепції західних гуманістів XV–XVI ст. *Європейське відродження та українська література XIV–XVIII ст.* / Відп. ред. О. Мишанич. Київ : Наук. думка, 1993. С. 8.

³⁵ *Меховський Матей* (Меховіта Матвій; псевд. Матей Краківський) – польський історик, лікар, родом з Кракова. Жив у 1457–1523 рр. Перше видання «Трактату про дві Сарматії, Азійську та Європейську» вийшло у Кракові (1517 р.).

³⁶ Крисаченко В. С. Історія Криму від найдавніших часів до кінця XVIII ст. : навчальний посібник. Київ : «МП Леся», 2007. С. 364.

³⁷ Після перших краківських видань (1518 і 1521 рр.) з'явилися базельські видання трактату (1522 і 1537 рр.), паризьке видання (1532), венецьке (1542), а також німецькі переклади (1518 і 1534), італійські (1531 і 1562).

³⁸ Наливайко Д. Україна в рецепції західних гуманістів XV–XVI ст. *Європейське відродження та українська література XIV–XVIII ст.* / Відп. ред. О. Мишанич. Київ : Наук. думка, 1993. С. 21, 23.

або «московітів»³⁹. Цієї ж історичної моделі дотримувалися численні автори західноєвропейських пам'яток XVI–XVIII ст., які писали про східнослов'янський світ: екскурси в історію Київської Русі з'являлися здебільшого не в розділах про «Московію», а в розділах про «Русь», тобто про Україну⁴⁰.

У 1574 році в Болоньї була видана праця Яна-Анджея Красінського (пол. *Jan Andrzej Krasiński*; 1550–1612) «Польща», в якій були виділені спеціальні розділи про Україну. Її автор розвинув концепцію М. Кромера, за якою Україна територіально була «родовим гніздом» слов'ян, що містилося в трикутнику Карпати – Вісла – Дніпро. Тривалий час ця концепція була поширена в Європі, ще й у XIX ст. її використовував відомий чеський історик П. Шафарик. Пізніше, за часів існування Києво-Могилянської академії, в Болоньї була надрукована праця італійського історика і юриста Бісачіоні Майоліці «Історія громадянських воєн» (1653 р.), де автор підкреслював: «Українці – це найшляхетніші лицарі і вмілі хлібороби, які вміють також управно володіти зброєю». Особливо автор наголошував, що українцям властивий великий потяг до освіти⁴¹.

2. Українці в європейських університетах: культурософські традиції та реформації

Важливим аспектом вивчення українсько-європейських зв'язків впродовж XVI–XIX ст. є висвітлення діяльності вищих навчальних Європи, де навчалися і здобували освіту і наукові ступені представники українства різних суспільних станів і верств. Загалом характерною ознакою цієї доби було навчання української молоді в європейських університетах, що й забезпечило входження тогочасної України у європейський культурно-освітній та інтелектуальний простір.

Як свідчать архівні джерела, студенти з України навчалися у Базельському університеті (м. Базель над р. Рейн, Пн. Швейцарія). Списки Базельського університету збереглися не всі, а примітки поруч прізвища «шляхтич з Польщі», «з Польщі» або «Польща» щодо походження нічого не виявляють. Наприклад, Іван Кішка – «з Польщі»,

³⁹ У першому розділі (2-ї частини) трактату під назвою «Про Русію, її округи, великі багатства і все, що там знаходиться», М. Меховіта описав географію України, її флору і фауну, природні багатства, культуру, побут й промисли населення.

⁴⁰ Наливайко Д. Україна в рецепції західних гуманістів XV – XVI ст. *Європейське відродження та українська література XIV – XVIII ст.* / Відп. ред. О. Мишанич. Київ : Наук. думка, 1993. С. 23–24.

⁴¹ Нічик В.М. Києво-Могилянська академія і німецька культура. Київ : Укр. Центр духовної культури, 2001. С. 34–35.

Станіслав Старзаховіус – русин (українець). У доступних списках Базельського університету від 1551-го по 1599-й роки студентів із нотаткою «з Польщі» на різні факультети записалося 145 осіб, з них за різними примітками та характером прізвища нарахували понад 12 осіб, яких можна віднести до українців або білорусів. Серед них українці: Іван Кінік, Станіслав Старзаховіус, Іван Рокита (1549 р.), Станіслав Грош (1551 р.), Станіслав Кокошко (1557 р.), Станіслав Старзаховіус («Rutenus», 1561 р.) і Станіслав Кернегус («Rutenus», 1561 р.), Іван Кішка (1563 р.). Представлені в студентських списках також Олександр Тризна (1596 р.), Станіслав Волович⁴² (1596 р.). Навчалися у Базелі й представники Острозького науково-освітнього осередку⁴³, як наприклад, Микола Остроріг (Остріг) (1581 р.) та ін. Крім того, ректором Базельського університету двічі обирали (у 1613 та 1627 рр.) професора Мартина Хмеліцького (Хмелицького), родом з містечка Хмельник на Люблінщині. Його батько – Іван Хмеліцький, а мати – Катерина Шука. Як підкреслюють дослідники, студенти Базельського університету сприяли поширенню ідей та нові природничі відкриття голландського теолога та мислителя епохи пізнього Відродження Еразма Роттердамського (лат. *Desiderius Erasmus Roterodamus*, ім'я при народженні нідерл. *Gerrit Gerritszoon*; 1466–1536) в Україні.

Навчалися українці не лише в університетах Європи, але також перебували в Англії (Лондоні, Оксфорді й Кембриджі) та Шотландії. Небагато студентів навчалось в Оксфордському університеті⁴⁴,

⁴² Можливо це родич Євстафія Воловича, литовського магната, на честь якого український поет Андрій Римша написав панегіричні вірші. Див.: Нудьга Г.А. Студенти з України на лекціях у Галілея. В кн.: Нудьга Г.А. На літературних шляхах (Дослідження, пошуки, знахідки). Київ : Вид-во художньої літ-ри «Дніпро», 1990. Ч. 2. С. 189.

⁴³ Тимошенко Л. Генеза та ідея Острозької академії у світлі історіографії та нових гіпотез. *Острозька давнина*. Науковий збірник / Ред. кол. Ігор Пасічник (гол. ред.), Ігор Тесленко (відпов. ред.) та ін. Остріг : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. Вип. 3. С. 148–191; Стратій Я. Острозька слов'яно-греко-латинська академія. *Філософський енциклопедичний словник* / В.І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 2002. С. 459. 742 с.

⁴⁴ Оксфордський університет заснований у XII ст. і протягом кількох століть був значним науково-культурним центром Англії. В цьому закладі викладав Р. Бекон, вчився Дж. Локк. В університеті й досі збереглося багато середньовічних рис. Університет об'єднує 37 коледжів. Має 15 факультетів: теологічний, юридичний, медичний, нової історії, англійської мови і літератури, східний, фізико-математичний, біологічний та ін. Почесним головою університету є канцлер, але фактично керує віце-канцлер, якого призначає рада. Університет нині має ряд науково-дослідних установ, музеїв,

найдавнішій вищій школі Англії (заснованій у XII столітті), куди приймали тільки молодь з аристократичних родин. Так в Англії тривалий час перебував і навчався Адам Зернікав⁴⁵ після навчання у Кенігсберзькому та Єнському університетах. У період навчання в Оксфордському і Кембриджському університетах він багато працював у бодлеанській та котоніанській бібліотеках. Опанувавши англійську, французьку та італійську мови, він перебував з освітньою метою у Франції (м. Париж), потім в Італії, де відвідував лекції в кількох університетах (мм. Турина, Мілана, Болоньї, Феррари, Венеції, Падуї) і знайомився з культурою країни, пам'ятками античності, а також з цивільною та військовою архітектурою. Врешті, А. Зернікав схилився до віровизнання східної церкви і вирішив перейти на православ'я, присвятивши здобутки своєї вченості і діяльність саме в Україні. Так, у Чернігові А. Зернікав під керівництвом Лазаря Барановича перейшов на православ'я і впродовж багатьох років працював у Батурині як військовий інженер при гетьмані Війська Запорозького, реформатора, очільника Гетьманщини Лівобережної України та «Обох сторін Дніпра» (від 1674 року) Івану Самойловичу⁴⁶ (р. н. невід. – 1690), а згодом і при гетьмані Івану Степановичу Мазепі (1639–1709),⁴⁷ зводячи

обсерваторію, ботанічний сад. Бодлеянська бібліотека університету (засн. 1602 р.) налічує близько 2 млн. томів книг, 40 тисяч рукописів.

⁴⁵ Зернікав Адам Християнович (1652–1692) народився у Кенігсберзі в родині лютеранського сповідання. Його батько Християн, як і дід по матері, були професійними ремісниками, знаними у місті майстрами золотих справ (ювелірами). Спочатку А. Зернікав навчався в місцевій гімназії, а потім на філософському і теологічному факультетах Кенігсберзького університету. Переїхавши до Єни і записавшись на студії до університету, Адам поглибив свої знання в галузі старожитніх мов і давньої історії, вивчав римське право і політичну історію Римської імперії. Всі ці знання Адам залучив при написанні великого політичного трактату. Навчаючись у Єнському університеті, А. Зернікав ґрунтовно студіював математику, астрономію, військову архітектуру (фортифікацію), мав в цій галузі кілька винаходів, і свої розробки та нововведення описав у спеціальному трактаті. Помер у Батурині і похований у Батуринському Миколаївському монастирі, коли ігуменом там був Данило Тупталю.

⁴⁶ Чухліб Т. В. Іван Самойлович – творець Бахчисарайського договору 1681 р. і противник Вічного миру 1686 р. *Козаки і Монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр.* 3-тє вид., випр. і доповн. Київ : Вид. імені Олени Теліги, 2009. С. 353–369. 616 с.

⁴⁷ З представників мазепинського оточення А. Зернікав знайшов спільну мову на ґрунті наукового спілкування з Варлаамом Ясинським, Інокентієм Гізелем, Данилом Тупталю, які високо цінували його різнобічну освіченість й особливо наукові дослідження в галузі східної патристики. Рівного йому знавця творів Святих Отців, їх рукописних списків та різних видань, відповідно і дослідницької літератури, тоді не було в усій Європі. Після переїзду до України

фортифікаційні споруди й доглядаючи артилерію. З обома гетьманами А. Зернікав підтримував добрі стосунки. Він неодноразово відвідував Київ, засновану П. Могилою Київську колегію, науково-видавничий осередок при Києво-Печерській лаврі. У складі гетьманського почту А. Зернікав неодноразово побував у Москві, ґрунтовніше ознайомився з українсько-російськими політичними і церковно-релігійними відносинами. У бібліотеці Києво-Могилянської академії знаходилася основна праця А. Зернікава «Про походження Святого Духа від одного Отця» (1682 р.), а також поширювалася в рукописних списках представників гетьмансько-старшинського середовища та їх нащадків впродовж XVIII–XIX ст. Твір А. Зернікава було видано лише у 1774–1776 роках Самуїлом Миславським у Кенігсберзі. А наприкінці XVIII ст. цей твір було перекладено з латини еллінською мовою і видано у Петербурзі з додатками і поясненнями перекладача – колишнього Словенського і Херсонського архієпископа, почесного члена Імператорської академії наук та члена Лондонської академії старожитностей – Євгенія Булгара. Але доля ще двох трактатів А. Зернікава – політичного та новими розробками в галузі військової інженерії, досі залишається невідомою. Крім того, у паперах А. Зернікава зберігся також латиномовний опис власної освітньої мандрівки країнами Європи і деяких подальших автобіографічних подій автора. Огляд тексту цього опису здійснено, але повністю він не перекладався й не видавався.

З українців в Оксфордському університеті (Англія) набували освіту діти гетьмансько-старшинської еліти, як наприклад, Немиричі⁴⁸, Кузьма Рожалін, Аполон та Віктор Кочубеї та багато інших.

А. Зернікав спочатку оселився в Чернігові, де Лазар Баранович запропонував йому жити в його будинку. Але працюючи в інженерній справі він поселився в гетьманській резиденції в Батурині, де впродовж п'яти років майже щодня бачився й розмовляв з І. Мазепою. Адже, А. Мазепа, як і А. Зернікав, мав фахову підготовку в галузі артилерійської й фортифікаційної справи, тому при побудові укріплень Батурина А. Зернікава нерідко доводилося радитися й одержувати дозвіл не лише у генерального обозного, а й у самого І. Мазепа. Пізніше під час знищення Батурина О. Меншиков разом з його населенням й укріпленнями винищував і справу рук та інтелекту А. Зернікава. Крім того, вже перебуваючи на гетьманській службі, А. Зернікав, як повідомляє у своїх записках, продовжував працювати над своїм політичним трактатом, де було висвітлено і сторінки поточної політики, історії та культури України. А це був предмет особливого зацікавлення як І. Мазепа, так і його вченого інженера.

⁴⁸ Нудьга Г.А. Студенти з України на лекціях у Галілея. В кн.: Нудьга Г.А. На літературних шляхах (Дослідження, пошуки, знахідки). Київ : Вид-во художньої літ-ри «Дніпро», 1990. Ч. 2. С. 189–190.

За даними І.Ф. Павловського в Лондоні навчався ще один українець Кузьма (Козьма) Федорович Рожалін⁴⁹ (1740–1795), «козацький син» з Лубенського полку, який у подальшому став доктором медицини, видатним організатором медичної справи в Україні та Росії. Після закінчення Київської академії, де він навчався в 1751–1758 рр., вступив до Санкт-Петербурзької адміралтейської госпітальної медико-хірургічної школи (1758 р.), отримав звання підлікаря (1759 р.) та лікаря (1760 р.). У числі перших десяти найбільш здібних вихованців російських госпітальних шкіл (у минулому студентів Київської академії) з метою вдосконалення і підготовки до професорської діяльності в 1761 році Кузьма Рожалін був відряджений Санкт-Петербурзькою медичною колегією⁵⁰ до Лейденського та Берлінського університетів. Перебуваючи в Лейденському університеті⁵¹ в 1765 році він захистив докторську дисертацію «De scorbuto» («Про скорбут [тобто цингу – авт.]»), де були представлені найповніші на той час зведенні знання про цю хворобу (він вперше ввів термін «скорбут» у вітчизняну медичну науку і практику), а також категорично заперечував лікування цинги «живим сріблом» (ртуттю). Після повернення з-за кордону Кузьма Рожалін викладав «матерію

⁴⁹ *Рожалін Кузьма (Козьма) Федорович* (1740, с. Вовнівці Роменської сотні Лубенського полку, тепер Роменського району Сумської обл. – 1795) – народився в сім'ї козака. Навчався в Київській академії (1751–1758 рр.), потім в Санкт-Петербурзькій адміралтейській госпітальної медико-хірургічній школі (1759 р.). Продовжив навчання у Лейденському та Берлінському університетах. Працював у медичних навчальних закладах Санкт-Петербурга, а згодом обіймав посади лікаря Новоросійської губернії (з 1776 р.). В 1778 році захворів на психічну хворобу й залишив працю. Від 1778 до 1795 рр. будь-які відомості про вченого відсутні.

⁵⁰ Павловский И.Ф. Краткий биографический словарь учёных и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. Первое дополнение к краткому биографическому словарю учёных и писателей Полтавской губернии; Предисл. В.А. Мокляк / Репринт. воспроизв. издания Полтава: Типо-литогр. преемников Дохмана, 1912 г., Полтава: Т-во Печатного Дела (тип. бывш. Дохмана, 1913 г.). Харків : «Изд-во САГА», 2009. С. 169.

⁵¹ Як підкреслює І.Ф. Павловський, К.Ф. Рожалін після закінчення Петербурзького адміралтейського госпіталю (1758 р.), «отправился на свой счёт за границу», де навчався у Берліні та Лондоні. Перебуваючи в Лондоні він отримав ступінь доктора медицини. Див.: Павловский И.Ф. Краткий биографический словарь учёных и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. Первое дополнение к краткому биографическому словарю учёных и писателей Полтавской губернии; Предисл. В.А. Мокляк / Репринт. воспроизв. издания Полтава: Типо-литогр. преемников Дохмана, 1912 г., Полтава: Т-во Печатного Дела (тип. бывш. Дохмана, 1913 г.). Харків : «Изд-во САГА», 2009. С. 169.

медику» (фармакологію) в Санкт-Петербурзьких госпітальних школах, обіймав посади лікаря Новоросійської губернії (1769–1774 рр.), дивізійного лікаря Української дивізії, керівника Єлисаветградського гарнізонного госпіталю. Як відомо, К.Ф. Рожалін керував боротьбою з епідемією чуми в Єлисаветграді, Новомиргороді та Харкові (1771–1775 рр.), з 1776 року працював лікарем Новоросійської губернії, а також служив у військових частинах до 1778 року. Як високоосвічена людина, Кузьма Федорович Рожалін володів кількома іноземними мовами, листувався з Йоганном Вольфгангом фон Гете⁵² (нім. Johann Wolfgang von Goethe, 1749–1832) – видатним німецьким вченим, поетом і драматургом, прозаїком і науковцем, театральним режисером і критиком.

В Оксфордському університеті (Англія) навчався нащадок з відомої козацько-старшинської родини Лівобережної України Кочубей Аполон Павлович⁵³ – син бунчукового товариша Павла Васильовича Кочубея⁵⁴, праонук В.Л. Кочубея. Початкову освіту А.П. Кочубей здобув у Київській академії. Після повернення з-за кордону в 1775 році став на службу до імператорського двору камерпажем. В 1786 році А.П. Кочубея було зведено у чин прапорщика лейб-гвардії Преображенського полку, 22.09.1786 року отримав звання камер-юнкера, з 1805 року – дійсний камергер. Після виходу у відставку проживав у с. Чуйківці на Глухівщині⁵⁵.

В середині 90-х років XVIII ст. в Англії (Лондоні) та Швеції з дипломатичною місією перебував ще один син Павла Васильовича Кочубея і рідної сестри князя Безбородька Уляни Андріївни – князь

⁵² Абашнік В. О. Актуальність філософії Й.В. фон Гете (1749–1832). *Соціально-філософське осмислення сучасних цивілізаційних процесів* : Матеріали Міжвузівського науково-практичного семінару «Соціально-філософські проблеми сучасної цивілізації» (Харків, 23 листопада 2018 р). Харків : ХНАДУ, 2019. С. 102–104.

⁵³ *Кочубей Аполон Павлович* (рр. м. н і см. невід.) – народився в сім'ї бунчукового товариша, згодом підкоморія полтавського, статського радника, голови цивільної палати Катеринославського намісництва Павла Васильовича Кочубея.

⁵⁴ *Кочубей Павло Васильович* (бл. 1680, Полтавщина – 21.08.1743, с. Жуки Полтавської сотні Полтавського полку, тепер Полтавського р-ну Полтавської обл.).

⁵⁵ Модзалевский В.Л. Малоросійській родословникъ. К., 1910. Томъ второй: Е–К. Київ: Типографія Т-ва Г.Л. Фронцевичъ и К., 1910. С. 171, 251, 294, 296, 330, 353, 365, 371, 390, 449, 509, 524–557, 717–718. 720 с.

Віктор Павлович Кочубей (1768–1834)⁵⁶. У 1784 році В.П. Кочубей був відряджений до Швеції, а два роки потому отримав придворне звання камер-юнкера і в 1787 році супроводжував імператрицю Катерину II під час її подорожі до Криму. Наступного 1788 року В.П. Кочубея зарахували до місії в Лондон, а через чотири роки призначили надзвичайним посланцем у Константинополь. Згодом працював у Колегії іноземних справ в Росії, отримав низку нагород та титул графа Російської імперії (4.04.1799 р.).⁵⁷

В 1764 році з богословського класу Київської академії було направлено до Англії студіювати агрономію студента Андрія Самборського. Відомо, що він був священиком російської амбасаді в Лондоні, прослухав там курс агрономії у видатного англійського письменника, агронома та економіста Артура Юнга (англ. *Arthur Young*, 1741–1820).

Пізніше А. Самборський супроводжував спадкоємця імператорського трону Павла в його подорожі по Європі, потім був наставником царевичів Костянтина й Олександра, пізніше протоієреєм при імператорському дворі. В добу Павла I Андрій Самборський організував першу сільсько-господарську школу в Росії – в Павловську поблизу Царського Села (1797 р.) і став фактично першим міністром сільськогосподарства Росії⁵⁸. Останні десять років свого життя (1805–1815 рр.)

⁵⁶ *Кочубей Віктор Павлович* (11.11.1768, м. н. невід. – 2.06.1834, похований в Олександрівській лаврі) – народився в сім'ї Павла Васильовича Кочубея та рідної сестри князя Безбородька Уляни Андріївни, правнук В.Л. Кочубея. Виховувався в домі Безбородька, котрий відрядив його до Женеві для завершення навчання. Деякий час був зарахований до Преображенського полку, але дядько-дипломат визначав його подальшу дипломатичну кар'єру. За часів правління Павла I В.П. Кочубей працював у Колегії іноземних справ, отримав низку нагород, а 4 квітня 1799 року – титул графа Російської імперії. Однак, того ж року, втратив прихильність можновладців: 8 серпня 1799 р. був звільнений зі служби і відбув у село. 23 червня 1801 року Олександр I призначив В.П. Кочубея сенатором з наказом перебувати при імператорові і долучитися до роботи у Колегії іноземних справ. Водночас він був членом негласного комітету, заснованого Олександром I і сформованого з відданих йому людей. Комітет мав на меті здійснення реформ у державі. 11 грудня В. Кочубея було призначено членом Державної ради, а 8 серпня 1802 року – міністром внутрішніх справ. 30 серпня 1821 р. він отримав орден Андрія Первозванного, а 19 квітня 1827 року він очолює Державну раду. Титул князя, звання канцлера з внутрішніх справ стали вінцем його дипломатичної кар'єри. Помер у Москві. Прах і пам'ятник було перенесено з Духівської церкви в 1937 році.

⁵⁷ Український некрополь Санкт-Петербурга / Т.М. Лебединська, П.М. Тарасенко. Київ : Видавничий дім «Стилос», 2007. С. 67.

⁵⁸ Доманицький В. Могилянсько-Мазепинська академія (1632–1982). Україна освітня: історія, персоналії, поступ. *Хроніка-2000*. Київ, 2007. Вип. 71. С. 435.

він прожив у своєму маєтку в с. Стратилатівці на Харківщині. Як свідчать документи, він робив активні спроби упорядкувати й поліпшити побут селян у своїм маєтку в с. Стратилатівці, колишньої Харківської губернії⁵⁹. Помер Андрій Самборський 1815 року на 82 році свого життя.

З науковою метою до Англії приїжджали українські вчені, серед них: брати Володимир та Олександр Лазурські. Так, Лазурський Володимир Федорович⁶⁰ (1869 – р. см. невід.) після закінчення Лубенської гімназії (1888 р.) та історико-філологічного факультету Московського університету (1892 р.). За сприяння професора М.І. Стороженка, був залишений при університеті «для приготування кь профессорскому званію по западно-европейской литературе». Працював викладачем Московських середніх навчальних закладів. В 1894 році був домашнім учителем в родині графа Л.М. Толстого. В 1901 році отримав запрошення від Одеського університету читати лекції по західно-европейській літературі, а згодом був відряджений за кордон (1904–1904 рр.) з науковим завданням, де працював у бібліотеках Лондона й Оксфорда. У подальшому також здійснив декілька поїздок в Англію з науковою метою. В.Ф. Лазурський прийняв активну участь в організації Вищих жіночих курсів в Одесі. В 1911 році захистив дисертацію при Московському університеті й отримав ступінь магістра західно-европейської літератури. Працював приват-доцентом Одеського університету і викладачем Одеських Вищих жіночих курсів⁶¹.

Рідний брат В.Ф. Лазурського – Олександр Федорович Лазурський (1874 – р. см. невід.) середню освіту також здобув в Лубенській гімназії, а вищу – у Воєнній медичній академії. Працював спочатку в психіаритричній клініці відомого вченого-психолога, морфолога і фізіолога нервової системи, доктора медицини (1881 р.), професора (1885), дійсного члена Наукового товариства імені Т.Г. Шевченка –

⁵⁹ Стевлицький Н. Про Самборського. Труды Киевской духовной академии. 1896; Кудрявцев П. Освітні мандрівки вихованців Київської академії за кордон у XVIII ст. // Україна освітня: історія, персоналії, поступ / Хроніка-2000. Київ, 2007. Вип. 71. С. 472.

⁶⁰ *Лазурський Володимир Федорович* (1869, м. Переяслав Полтавської губернії – р. см. невід.) – син кафедрального протоієрея.

⁶¹ Павловский И.Ф. Краткий биографический словарь учёных и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. Первое дополнение к краткому биографическому словарю учёных и писателей Полтавской губернии; Предисл. В.А. Мокляк / Репринт. воспроизв. издания Полтава: Типо-литогр. преемников Дохмана, 1912 г., Полтава: Т-во Печатного Дела (тип. бывш. Дохмана, 1913 г.). Харків : «Изд-во САГА», 2009. С. 104.

Володимира Михайлович Бехтерева (1857–1927)⁶², а потім був відряджений за кордон, де впродовж двох років вивчав психологію і філософію у Вундта, Штумара, Кренеліна та ін. Після повернення в Україну став активним діячем науково-педагогічного руху, організатором з'їздів в галузі педагогічної психології та експериментальної педагогіки, а також організатором вищих навчальних закладів нового типу, зокрема, Педагогічної академії та Психо-неврологічного інституту, де й працював особисто.

Одним з найстаріших і найбільших вищих навчальних закладів Англії був Кембріджський університет, заснований 1209 року. Тут викладали видатні вчені зі світовим ім'ям. У 1669–1702 рр. кафедру математики очолював Ісаак Ньютон (англ. *Sir Isaac Newton* (сер Айзек Ньютон; 1643–1727) – англійський науковець, який заклав основи сучасного природознавства, творець класичної фізики та один із засновників числення нескінченно малих.

Університет й до нині має автономне управління. Загалом для цього закладу характерна вузька спеціалізація (20 факультетів і 4 окремі відділення). Основна маса студентів – діти аристократичних родин. Навчався в англійських університетах, за порадою Петра Могили, відомий культурно-громадський і церковний діяч України, майбутній ректор Київської академії та архімандрит Києво-Печерської лаври Інокентій Гізель (1600–1683).⁶³ Про це свідчить Св. Дмитрій Ростовський (Туптало) у похвальному слові на честь І. Гізеля «Піраміді», де зазначав, що останній навчався «в різних школах, до которых и через моря путешествовал», тобто навчався в англійських університетах. Також, фактологічний зміст та методологічні підходи «Синопису»⁶⁴ свідчать, що крім філософії та богослов'я,

⁶² Енциклопедія українознавства: Словникова частина: в 11 т. / Наукове товариство імені Т.Г. Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1955–1995.

⁶³ Нудьга Г. Українські студенти в університетах Європи у XIV–XVIII століттях. Україна освітня: історія, персоналії, поступ. *Серія: Хроніка-2000*. Київ : ФСРМ, 2007. С. 133.

⁶⁴ Гізель І. був автором і укладачем «Синописа, или Краткого собрания от различных летописцев о начале словяно-росийскаго народа» (КПЛ, 1674 р.) – першого офіційного друкованого підручника вітчизняної історії, який неодноразово перевидався (1676, 1680, 1718, 1810, 1836 рр.) і тривалий час використовувався у навчальному процесі в Україні. Побудований за хронологічною схемою, в основі якої висвітлено розвиток східно-європейської історії та культури за династичним принципом, що виправдовувало «теорію єдиної й неподільної Росії». Також І. Гізель редагував «Патерик» (1661 р.).

І. Гізель⁶⁵ вивчав за кордоном історію та юриспруденцію. Після повернення у Київ І. Гізель послідовно обіймав у Київській академії посади вчителя, професора філософії, а з 1646 року – ректора Київської академії та був ігуменом (а в 1656–1683 рр. – архімандритом) Київського Братського монастиря. Як професор філософії І. Гізель залишив по собі рукописний підручник, написаний в дусі барокової схоластики – «Opus totius philosophiae» («Твір про всю філософію», 1645–1647 рр.). У творі рукою І. Гізеля зроблено примітку: «Finitus per reverendum patrem Innocentium Giesel, professorem philosophiae et rectorem Collegii Kiioviensis anno 1647 mense Junii 23-tio veteri stylo» («Завершений 23 червня 1647 року згідно із старим стилем преподобним отцом Інокентієм Гізелем, професором філософії і ректором Київської колегії»)⁶⁶. Цей твір містить основи діалектики, логіки, фізики та метафізики. Загалом філософська система І. Гізеля ідеалістична, але в ній виступають матеріалістичні тенденції (матерія не народжується і не зникає)⁶⁷. Великого значення надається раціональним знанням та пізнавальній діяльності.

Наприкінці XVIII ст. відомим науковим та культурно-мистецьким центром був Едінбург та Едінбурзький університет (1789–1791 рр.)⁶⁸. З Едінбурзьким та Кембріджським університетами пов'язана діяльність Чарльза Роберта Дарвіна (англ. *Charles Robert Darwin*, 1809–1882)⁶⁹ –

⁶⁵ Гізель, чернече ім'я Інокентій (бл. 1600, ймовірно, Пруссія – 18.11.1683, м. Київ) – народився в протестанській сім'ї у польській Пруссії. На думку істориків, прізвище «Гізель» було латинізованим варіантом слова «Кисіль», а тому мало місце не переселення, а повернення Гізелів на батьківщину. У Києві І. Гізель прийняв чернечий постриг та вступив на навчання до Київської академії.

⁶⁶ Сумцов Н. Иннокентий Гизель (К истории южнорусской литературы XVII века) // Киевская старина. 1884. Т. 10. № 10. С. 183–226.

⁶⁷ Н.П. [Петров М.] Рукописные заметки на полях книги «Мир человека с Богом» Иннокентия Гизеля, киевской печати 1669 г. *Киевская старина*. 1892. Т. 36. № 1. С. 148–154.

⁶⁸ *Едінбург* (Edinburgh) – місто у Великобританії, столиця Шотландії (з 1436 р.), адміністративний центр графства Мідлотиан (Едінбургшир). З XV ст. – резиденція Стюартів, місце скликання шотланського парламенту. В місті багато пам'яток архітектури, серед них: університет (1789–1791 рр., архітектор Р. Адам; закінчений 1815–1834 рр. У.-Г. Плейфером).

⁶⁹ Родина Дарвінів була відома серед наукових кіл: Дід Ч. Дарвіна – Еразм Дарвін (1731–1802) – англійський природознавець, лікар і поет. Представник натурфілософського напрямку: визнавав вплив умов навколишнього середовища на розвиток і мінливість тварин; був одним з попередників еволюціоністів. Свої природничо-наукові погляди виклав у поемах «Ботанічний сад» та «Храм природи». Син Ч. Дарвіна – *Джордж-Говард Дарвін* (1845–1912) – англійський астроном і математик. Розробив методи передобчислення морських припливів,

основоположника наукової теорії про об'єктивні закономірності історичного розвитку органічного світу, а також його другого сина Джорджа Говарда Дарвіна (англ. *Sir George Howard Darwin*; 1845–1912) – відомого англійського астронома і математика, автора наукових праць з небесної механіки, теорії припливів, космогонії, теорії стійкості рідких тіл, що обертаються, члена Лондонського королівського товариства (з 1879 р.) і Петербурзької академії наук (1907), професора Кембріджського університету (з 1883 р.).

З середини XVIII ст. в Едінбурзькому університеті навчался багато українських студентів – колишніх вихованців Київської академії. Так, син священника з Полтавщини Остап Федорович Звірака (Зверака Євстафій; 1748/1751–1829)⁷⁰, після закінчення Київської академії (1770 р.), Санкт-Петербурзької сухопутної госпітальної школи та Санкт-Петербурзького сухопутного шляхетського кадетського корпусу, працював за лікарем у провідних установах України⁷¹. У 1776 році вийшов у відставку і виїхав до Лондона для підготовки докторської дисертації. Там вивчав анатомію, хірургію, фізіологію та натуральну історію. Свої знання Є.Ф. Звіряка удосконалював в Едінбурзькому університеті (за іншими даними в монастирі Св. Андрія в столиці Шотландії)⁷², де 24 травня 1779 року захистив докторську дисертацію

досліджував вплив припливів на процеси еволюції небесних тіл. Він висунув гіпотезу про утворення подвійних зірок та системи Земля – Місяць шляхом поділу обертової рідкої маси на два тіла.

⁷⁰ *Звірака (Зверака Остап) Євстафій Федорович* (1748/1751, сот. м-ко Переволочна Полтавського полку, тепер с. Прилуцького р-ну Чернігівської обл. – 28.04.1829, м. Кишинів, тепер Респ. Молдова) – син священника «изъ Переволочны». Навчався в Київській академії (1759–1770 рр.), по закінченні якої на власний кошт вступив волонтером до Санкт-Петербурзької сухопутної госпітальної школи. Завдяки своїм видатним здібностям вже через півроку отримав звання підлікаря і відповідну посаду в Санкт-Петербурзькому сухопутному шляхетському кадетському корпусі. Під час російсько-турецької війни 1768–1774 рр. служив на Кавказі. В 1773 році брав участь у боротьбі з чумою на Кубані. Погіршення стану здоров'я змусило його в 1785 році вийти у відставку, тому займався приватною практикою в Україні (м. Берислав Херсонської губернії).

⁷¹ Нудьга Г.А. Перші бакалаври і доктори. В кн.: Нудьга Г.А. На літературних шляхах (Дослідження, пошуки, знахідки). Київ : Вид-во художньої літери «Дніпро», 1990. Ч. 2. С. 212.

⁷² Павловский И.Ф. Краткий биографический словарь учёных и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. Первое дополнение к краткому биографическому словарю учёных и писателей Полтавской губернии; Предисл. В.А. Мокляк / Репринт. воспроизв. издания Полтава: Типо-литогр. преемников Дохмана, 1912 г., Полтава: Т-во Печатного Дела (тип. бывш. Дохмана, 1913 г.). Харків : «Изд-во САГА», 2009. С. 74.

«De essentia sanguinis» («Про властивості крові»)⁷³. Після цього ще три роки стажувався у Швейцарії, Франції та Німеччині. Повернувшись на батьківщину, займав одну з провідних медико-адміністративних посад у тогочасній Російській імперії – директора Економічної канцелярії Санкт-Петербурзької медичної колегії (1782–1885 рр.). В 1794 році Санкт-Петербурзька медична колегія призначила Є.Ф. Звіряку на посаду професора хімії та медичної практики першого на сході України вищого медичного навчального закладу – Єлисаветградської медико-хірургічної школи, відкритої Г.О. Потьомкіним (1787 р.) під час російсько-турецької війни 1787–1791 рр. для підготовки лікарів для армії і флоту. Після закриття цієї школи імператором Павлом I (1797 р.), що було створена без відома Санкт-Петербурзької медичної колегії, Є.Ф. Звіряка очолив Єлисаветградський генеральний сухопутний госпіталь. У подальшому Є.Ф. Звіряка працював у медичних закладах Миколаєва, Одеси та Херсону.

Серед талановитих вихованців Едінбурзького університету був Андрій Якович Італінський (1743–1827)⁷⁴, який закінчення повного курсу Київської академії (1761 р.) він студіював медицину і завершив освіту в Едінбурзі (1771–1774 рр.). Він мав дуже різнобічні здібності, широкі наукові інтереси, різномірні знання; привертає увагу і його блискуча кар'єра. Успішно захистив докторську дисертацію (1774 р.), особливо цікавився й вивчав філологію, історію, мови, філософію та археологію. Багато мандрував по Італії. З 1781 року перебував на дипломатичній службі. Спочатку був секретарем російського посольства в Неаполі, потім був повноважним послом в Неаполі (з 1795 р.) та Римі (з 1817 р.)⁷⁵. В 1812 році очолив російську дипломатичну делегацію на переговорах з Туреччиною в Константинополі, які

⁷³ Нудьга Г.А. Перші бакалаври і доктори. В кн.: Нудьга Г.А. На літературних шляхах (Дослідження, пошуки, знахідки). Київ : Вид-во художньої літ-ри «Дніпро», 1990. Ч. 2. С. 212.

⁷⁴ *Італінський Андрій Якович* (1743, територія Лубенського полку – 1827, м. Рим, Італ. Респ.) – народився в сім'ї священника. Закінчив Київську академію (1761 р.) й вступив до Московської сухопутної госпітальної школи. Навчався також у Санкт-Петербурзькій сухопутній школі. По отриманні звання лікаря (1767) служив у армії, а потім працював лікарем у сотенному м-ку Сорочинці Миргородського полку (тепер Полтавської обл.). У 1771 р. його змінив на цій посаді колишній товариш по КМА М. Трохимовський. З 1771 року виїхав на навчання до Лейденського університету, де 1774 р. захистив докторську дисертацію «Dissertatio qua disquiritur an haematemesis sub inde exsola debilitate venae portarum oriuntur» («Дисертація, в якій досліджується, чи можуть гематемези [зупинки кровотечі] виникнути несподівано, внаслідок самої тільки слабкості ворітної вени»).

⁷⁵ Микитась В.Л. Давньоукраїнські студенти і професори. Київ : Абрис, 1994. С. 274.

закінчилися підписанням мирного договору саме напередодні війни Наполеона проти Росії, в чому була заслуга і його. Він був обраний членом Російської академії наук і почесним членом Римської академії. Крім того, він заповів значні кошти на стипендії здібним студентам Київської академії для вдосконалення знань з математичних й фізичних наук за кордоном. Відсотки з капіталу в 10.000 неаполітанських дукатів А.Я. Італінський одказав на подорожні витрати для закордонних мандрівок тим вихованцям Київської академії, що більше за інших виявляли успіхи з математики та з фізичних наук⁷⁶.

Популярним серед української молоді був Паризький університет і знаменита Сорбонна (Sorbonne)⁷⁷ – найстаріший культурний і науково-учбовий центр Франції, частина Паризького університету. Сорбонна сприяла появі у Франції книгодрукування. Як вища школа цей заклад користувався авторитетом і здобутий тут диплом бакалавра⁷⁸, ліценціата⁷⁹, магістра (доктора)⁸⁰ цінувався досить високо.

⁷⁶ Акты и документы к истории Киевской академии. Том. 3. С. 495; Кудрявцев П. Освітні мандрівки вихованців Київської академії за кордон у XVIII ст. // Україна освітня: історія, персоналії, поступ / Хроніка-2000. Київ, 2007. Вип. 71. С. 476.

⁷⁷ Заснований університет у 1253 році Р. Сорбоном (від нього й назва), духівником короля Людовіка IX як притулок для бідних викладачів і студентів богослов'я; до кінця XIII ст. – заклад для підготовки вищого духівництва. У XIV ст. Сорбонна – найбільший у Європі богословський центр. Тут засновано першу у Франції друкарню (1469 р.). У 1792 р. Сорбонна як богословська школа була ліквідована, а приміщення з 1808 р. перетворено на Музей красних мистецтв Паризького університету. В 1821 р. Сорбонна відновлена як самостійний учбовий заклад з 3 факультетами: богословським, природничим і літературним. У 1823 р. до Сорбонни переведено бібліотеку Паризького університету, а з 1852 року Сорбонна входить до складу цього університету.

⁷⁸ *Бакалавр* (лат. baccalarius) – нижній вчений ступінь в середньовічних університетах деяких країн. Відомий з XIII ст. до нині звання в такому значенні збереглося лише в Англії. У Франції – це особа, яка одержала диплом про закінчення середньої школи і може вступити до вищої. В Росії бакалавр існували в духовних академіях, пізніше це звання було замінено званням ад'юнкт-професора.

⁷⁹ *Ліценціат* (лат. licentiatus – допущений) – вчений ступінь. В середньовічних університетах так називали осіб, які дістали після відповідного екзамену право читати лекції, але ще не захистили докторської дисертації. Вчений ступінь ліценціат існує нині лише в деяких країнах Західної Європи (Франція, Швейцарія, Фінляндія). Він дає право викладати у вищих і середніх учбових закладах, право виступати захисником у суді тощо.

⁸⁰ *Магістр* (від лат. magister – начальник, вчитель) – учений ступінь. У середньовічній школі так називали «викладача вільних мистецтв». Згодом – ступінь, який надавали всі філософські факультети університетів Західної Європи. В XIX ст. був замінений у більшості університетів ступенем доктора

Серед вихованців знаменитої Сорбони, або Паризького університету XIV–XVII ст. були юнаки з далекої від Парижа «Рутенії», які називали себе представниками «рутенської нації»⁸¹. У найдавнішому відомому на сьогодні документі,⁸² в якому згадані українські студенти, зазначено: «Magister Petrus Cordowan et Socius eius de Ruthenia» («Магістр Петро Кордована і товариш його з Рутенії», 1353 р.) – цей лист написаний 6 квітня 1353 року з Парижа (з Сорбонни) до Рима⁸³. Це свідчить, що у XIV ст. в діяльності Сорбонни брали участь перші доктори наук з України. У списках цього університету також значаться: «Теобало Гнібербо з Києва» (очевидно, «Гниверба», 1389 р.), Герман Вілевич⁸⁴ «бакалавр і ліценціат мов рутенської нації з Києва» (тобто він мав два наукові ступеня – бакалавра і ліценціата мов; 1389 р.). У XIV–XV ст. майже скрізь наших студентів називали рутенцями, і тільки у XVI ст. під впливом багатьох закордонних видань, присвячених подвигам козаків, що з'явилися у Франції, Італії, Німеччині, зустрічаємо терміни Україна, українець, але старі традиції також залишаються⁸⁵.

Серед перших докторів Сорбонни були українці: Іван з Рутенії (Johanes de Ruthenia), який із запізненням успішно склав магістерські (докторські) іспити (1369 р.); Самійло Лінкевич (1419 р.); доктори богослов'я та філософії Бенедикт Сервінус «рутенської нації» (1463 р.)

філософії. В дореволюційній Росії – це перший вчений ступінь, який надавався всіма факультетами університетів (за спеціалізацією), крім медичного. В кінці XX ст. в Англії і США ступінь магістра надається науковим закладам і університетам після складання спеціальних екзаменів та захисту магістерської дисертації.

⁸¹ Микитась В.Л. Давньоукраїнські студенти і професори. Київ : Абрис, 1994. С. 37.

⁸² Нудьга Г.А. На чужині і вдома. В кн.: Нудьга Г.А. На літературних шляхах (Дослідження, пошуки, знахідки). Київ : Вид-во художньої літ-ри «Дніпро», 1990. Ч. 2. С. 216–217.

⁸³ Нудьга Г.А. Українські студенти в університетах Європи в XIV–XVIII століттях. В кн.: Нудьга Г.А. На літературних шляхах (Дослідження, пошуки, знахідки). Київ : Вид-во художньої літ-ри «Дніпро», 1990. Ч. 2. С. 156.

⁸⁴ Там само.

⁸⁵ Прихильність Заходу до терміну Рутенія (рутенець, рутенська мова) збереглася аж до XX століття. Друга назва, якою позначали українських студентів – рус, рос, русин, русецькі і т. д. Саме так записали у Болоньї в XV ст. Юрія з Дрогобича. Поряд з назвою русин часто ще додавали: русин з Литви, русин з Польщі, русин з України (тобто з Наддніпрянщини). Дуже рідко послуговувалися терміном «роксолянус». Див.: Нудьга Г.А. Українські студенти в університетах Європи в XIV – XVIII століттях. В кн.: Нудьга Г.А. На літературних шляхах (Дослідження, пошуки, знахідки). Київ : Вид-во художньої літ-ри «Дніпро», 1990. Ч. 2. С. 156–157.

та Іван Тинкевич (Тишкевич, Тимкевич) «з Києва» (1463 р.)⁸⁶. З XVI століття у списках неодноразово можна побачити примітку «з України», хоча націю називали рутенською. Так, зберігся запис «Андріан Загорікуса нації рутенської з України» (1567 р.)⁸⁷ та інші.

На думку вчених, у Сорбонні навчався і відомий державно-політичний і церковний діяч, митрополит Київський, Галицький і всієї Русі – Петро Симеонович Могила (1596–1647). За іншими даними він закінчив єзуїтський коледж Ла Флеш, Замойську академію, а можливо й Львівську братську школу⁸⁸ та інші навчальні заклади Польщі. Він досконало володів українською, польською, румунською, латинською та грецькою мовами. Крім того, для забезпечення високого рівня навчання в Києво-Могилянській академії, П. Могила на власні кошти направляв і навчав у європейських університетах майбутніх професорів та ректорів академії. Так, у 1642 році П. Могила на власний кошт «разослал в разные государства ради наук» кількох вихованців, які, згідно з характеристикою митрополита Київського, Галицького і всієї Малої Росії Ісайї Копинського⁸⁹, були «люди, испытанные в святом

⁸⁶ Нудьга Г.А. Перші бакалаври і доктори. В кн.: Нудьга Г.А. На літературних шляхах (Дослідження, пошуки, знахідки). Київ : Вид-во художньої літ-ри «Дніпро», 1990. Ч. 2. С. 165.

⁸⁷ Нудьга Г. Українські студенти в університетах Європи у XIV–XVIII століттях. Україна освітня: історія, персоналії, поступ. *Серія: Хроніка-2000*. Київ : ФСРМ, 2007. С. 133–134; Нудьга Г.А. Студенти з України на лекціях у Галілея. В кн.: Нудьга Г.А. На літературних шляхах (Дослідження, пошуки, знахідки). Київ : Вид-во художньої літ-ри «Дніпро», 1990. Ч. 2. С. 191.

⁸⁸ Велика родина П. Могили мала тісні зв'язки з православним Львівським братством. Єремія й Симеон побудували Львівську Братську церкву Успіння Пресвятої Богородиці (її називають «Волоською»), підтримували братство грошовими внесками. Дочка Єремії, двоюрідна сестра Петра Могили, Раїна (Регіна) – дружина Михайла Вишневецького, заснувала кілька православних монастирів в Україні, а її сестра Анна – дружина краківського воєводи Станіслава Потоцького, була членом Львівського братства.

⁸⁹ *Копинський*, чернець ім'я *Ісайя* (друга половина XVI ст., с. Копин Підляського воєводства, тепер Республіка Польща – 5.10.1640, м. Ніжин Чернігівського воєводства, тепер райцентр Чернігівської обл.) – походив з української шляхетської родини. Навчався в Острозькій школі, за іншими даними – у «галицьких училищах» Львова. Прийняв чернечий постриг у КПЛ (бл. 1600 р.), де 16 років жив у печері св. Антонія, але брав діяльну участь в організації монастирського життя. Був одним із засновників Київського братства й Київської братської школи. Разом з першим ректором Й. Борецьким 1615 року увів до школи перших учнів. Того ж року обраний ігуменом Київського братського монастиря і активно розпочав його будівництво, а також викладав у Київській братській школі. Був митрополитом Київським, Галицьким і всієї Малої Росії. На прохання Раїни Могилянки (княгині Вишневецької), двоюрідної сестри

восточном православии, искусные в знании свободных наук и благочестивые». Серед них були: Інокентій Гізель – згодом ректор Гойського колегіуму та Київської академії, архімандрит Києво-Печерської лаври; Стефан Почаський – засновник і перший ректор Яського колегіуму, академії (Молдова) і ректор Київської академії; Ігнатій Оксенович-Старушин – ректор Гойського колегіуму⁹⁰ та Київської академії, доктор богослов'я, ігумен, проповідник, єпископ Мстиславський, Оршанський і Могильовський; Леонтій Бронкевич – ректор Київської академії та ігумен Київського Братського монастиря й інші.

Необхідно підкреслити, що вихованці Сорбонни служили в полкових, сотенних та гетьманських канцеляріях, зокрема, Юрій Немирич⁹¹ – при канцелярії гетьмана Війська Запорозького, голови Української козацької держави у Наддніпрянській Україні (1657–1659 рр.) Івана Виговського (Івана Остаповича Виговського, бл. 1608–1664), представника православного шляхетського роду Виговський гербу Абданк⁹². Як свідчать українські дослідники, до Сорбонни їздив молодий Юрій Немирич послухати лекції одного з учнів південно-нідерландського гуманіста і знавця класичної латини, відомого своїми теоріями щодо політики і моральності Юста Ліпсія⁹³ (лат. *Justus Lipsius*,

митрополита П. Могили, він заснував Лубенський Мгарський Спасо-Преображенський і жіночий Підгірський Ладинський монастирі. У 1628 р. став архієпископом Смоленським, Чернігівським та всього Сівера. Завдяки великому авторитетові у козаків та підтримці іроких верств населення його було обрано 20.06.1631 р. митрополитом Київським, Галицьким і всієї Русі. Помер у Ніжині, а похований у КПЛ.

⁹⁰ Гойські або Гостські – український, волинський боярський (шляхетський) рід гербу Кирдій. Родове гніздо Гоща. Див.: Яковенко Н.М. «Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна» Київ, 2008. 409 с. С. 147–148.

⁹¹ *Немирич Юрій* (1612–1659) – український та польський державний діяч. Учасник війни Речі Посполитої з Московською державою 1632–1634 років. У 1641–1646 – підкоморій Київського воєводства. У 1648–1649 – воював на боці Речі Посполитої проти Війська Запорозького. У 1649 – учасник переговорів останніх. У 1655–1657 – генерал кавалерії у Шведському королівстві, учасник війни проти Речі Посполитої. З 1657 – на дипломатичній службі, полковник у Гетьманщині, прибічник уряду гетьмана Івана Виговського.

⁹² Галенко О.І. Кримський ханат // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2009. Т. 5: Кон–Кю. С. 366. 560 с.: іл.

⁹³ Michael Stolleis. Lipsius-Rezeption in der politisch-juristischen Literatur des 17. Jahrhunderts in Deutschland. In: ders.: Staat und Staatsräson in der frühen Neuzeit. Studien zur Geschichte des öffentlichen Rechts. Frankfurt am Main, 1990, S. 232–267. (нім.)

нідерл. *Joost Lips*; 1547–1606) – Гуго Гроція (*Hugo Grotius*; лат. *Hugo Grotius*), також Гуго де Гроот; (нід. *Hugo de Groot*; 1583–1645). Як учень Ю. Ліпсія, Г. Гроцій⁹⁴ відомий як нідерландський юрист та поет, один із основоположників сучасного міжнародного права («Вступ до голландської юриспруденції», «Про право війни і миру»). Його трактат «Про право війни і миру» мав величезний успіх і до 1775 року витримав 77 видань переважно латиною, а також нідерландською, французькою, німецькою, англійською та іспанською мовами. У цій праці вперше було теоретично розглянуто та обґрунтовано саму ідею міжнародного права. Крім того, маючи сам досвід посланця, Гуго Гроцій розробив положення про права посла, які в цілому й досі є загальноприйнятими. Твори Г. Гроція, так само як і Ю. Ліпсія придбали й мали у своїх бібліотеках П. Могила та Ф. Прокопович (мав видання різних років і різними європейськими видавництвами). Крім того, Ф. Прокопович мав чимало коментарів на основний твір Гуго Гроція «Про право війни і миру» (1710 р.). А в добу його ректорства в Києво-Могилянській академії (1710 р.) цей твір був перекладений з латини. Згодом Ф. Прокопович посилався на нього у праці «Правда волі монаршої». Інтерес до голландських теоретиків держави і права реформаційного спрямування був в Україні безперечним, він пов'язувався із мріями про побудову власної Української держави, тому твори Ю. Ліпсія і Г. Гроція читали всі освічені люди⁹⁵ і, перш за все, представники українського шляхетства. Очевидно, ці твори знав і мав у своїй бібліотеці Юрій Немирич.

В юнацькі роки майбутній гетьман України Іван Степанович Мазепа після навчання в Київській колегії, був посланий польським королем на студії до Франції та Німеччини⁹⁶. Тому за час свого гетьманування (1687–1709 рр.) Іван Мазепа підніс Київську школу на найвищий рівень і надав їй значення націєтворчого та державотворчого чинника.

Традиційно перебування у Сорбонні сприяло виявленню у студентів нахилів до наукової діяльності, яку вони прагнули спрямувати на користь рідної культури. Так, опанувавши класичні і деякі європейські мови, студент Сорбонни Іван Ужевич склав Граматику української

⁹⁴ Гроцій Гуго де Гроот // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 2002. 742 с. С. 132.

⁹⁵ Нічик В.М. Києво-Могилянська академія і німецька культура. Київ : Укр. Центр духовної культури, 2001. С. 105.

⁹⁶ Доманицький В. Могилянсько-Мазепинська академія (1632–1982). Україна освітня: історія, персоналії, поступ. *Хроніка-2000*. Київ, 2007. Вип. 71. С. 427–428.

мови (1643 р.), де в епіграфі до праці писав: «У рідній країні, о книго, такою ніколи не знана»⁹⁷.

Серед представників української інтелектуальної еліти XVIII – початку XIX ст. особливе місце належить Симоновському Петру Івановичу (1710–1809)⁹⁸ – представнику гетьманської старшинської верстви України-Гетьманщини та постгетьманщини⁹⁹. Після успішного закінчення Київської академії він продовжив освіту у Варшаві, де потім і викладав. Слухав лекції у Віттенберзькому (1748), Кенігсберзькому (1751), Галльському, Лейпцігському та інших університетах Німеччини, а також у Парижі. Про навчання у європейських університетах подає факти М. Петров у своїх коментарях та примітках до фундаментальної праці «Акти і документи к истории Киевской Академии», де писав як про сотника Київського полку Петра Корниловича-Симоновського, котрий склав «Краткое известие о козацком народе» і здобув освіту в Київській академії, відомо, що він побував у Варшаві та Парижі¹⁰⁰. Саме він написав історичну працю «Короткий опис про козацький малоросійський народі про военні його справи, зібрані з різних історій іноземних: німецької – Бюшінга, латинської – Безольді, французької – Шевальє і рукописів руських, через бунчукового товариша Петра Симоновського. 1765 року», де автор є прихильником гетьманства і автономності України. Лише третину

⁹⁷ Нудьга Г. Українські студенти в університетах Європи у XIV–XVIII століттях. Україна освітня: історія, персоналії, поступ. *Серія: Хроніка-2000*. Київ : ФСРМ, 2007. С. 134; Нудьга Г.А. Студенти з України на лекціях у Галілея. В кн.: Нудьга Г.А. На літературних шляхах (Дослідження, пошуки, знахідки). Київ : Вид-во художньої літ-ри «Дніпро», 1990. Ч. 2. С. 191–192.

⁹⁸ *Симоновський Петро Іванович* (1710 – 1809, м. н. і см. невід.) – народився в сім'ї значкового товариша Ніжинського полку. Навчався в КМА та університетах Західної Європи. Повернувшись з-за кордону, постійно жив в Україні. Службу розпочав перекладачем у Генеральній військовій канцелярії (1753–1756), потім призначений Кобижчанським сотником (1757–1764), земський суддя Остерського повіту, а з 1764 – член Генерального військового суду. Мав ранг бунчукового товариша, з 12.11.1781 одержав чин статського радника. Був одружений з дочкою кобижчанського сотника Семена Мандрики (1724–1750) Марфою.

⁹⁹ Апанович О.М. Симоновський Петро Іванович Києво-Могилянська академія в іменах, XVII – XVIII ст.: Енцикл. вид. / Упоряд. З.І. Хижняк; За ред. В.С. Брюховецького. Київ : Вид. дім «КМ Академія», 2001. С. 484–485.

¹⁰⁰ Акты и документы, относящиеся къ истории Киевской Академии Петрова. Киев: Типографія И. И. Чоколова, 1904. Отд. 2 (1721–1795). Том. 1 (1721–1750). С. 2. С. 429; Кудрявцев П. Освітні мандрівки вихованців Київської академії за кордон у XVIII ст. // Україна освітня: історія, персоналії, поступ / Хроніка-2000. Київ, 2007. Вип. 71. С. 475.

книжки складає текст, складений автором (видання 1847 р.). З 139-ти друкованих сторінок – 48 є перекладом двох творів французького історика, секретаря французького посольства при польському дворі часів Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 років, радника королівського монетного двору середини XVII століття П'єра Шевальє (фр. *Pierre Chevalier*)¹⁰¹. У 1646 році П'єр Шевальє супроводжував загін сотника Богдана Хмельницького з 2.400 українських козаків, які брали участь в облозі Дюнкерку проти іспанців. Автор праці про Україну «*Histoire de la Guerre des Cosaques contre la Pologne*», написаної в 1653–1663 рр. Вона складається з «Розвідки про землі, звичаї, спосіб правління, походження та релігію козаків», «Розвідки про перекопських татар» та «Історії війни козаків проти Польщі» (написана бл. 1653 року, видана 1663 року, перевидана в 1668 і 1852 роках французькою (Париж), 1672 – англійською (Лондон) та українською мовами. В українському перекладі книга П. Шевальє вийшла друком у Києві (1960 р.). Петро Симоновський пояснює, чому він залучив праці саме цього французького автора: «Яко іноземній людині без сумніву не було жодного резону одну хулити, а другу похвалити сторону, отже його за вірнішого писателя цієї війни починати і приймати должно». Як підкреслює О.М. Апанович, «переклад твору П. Шевальє, присвячений викладу подій Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр., виконаний П. Симоновським історично правдиво, точно й повно, водночас творчо осмислено»¹⁰². Другу працю П. Шевальє «Розвідка про землі, звичаї, управління, походження та релігію козаків», П. Симоновський переклав дуже довільно і скорочено, використавши головним чином опис морських походів запорожців. На інших іноземних авторів П. Симоновський посилається лаконічно, завершуючи своєю оцінкою і рекомендує читачеві звернення до спеціальної історичної праці.

У середині XVIII століття кількість українських студентів у Сорбонні зменшується, вони їдуть більше до університетів, в яких викладалися інженерна справа, медицина, природознавство та ін. Так,

¹⁰¹ Ясь О.В. Шевальє П'єр. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2013. Т. 10: Т–Я. С. 610. 784 с.

¹⁰² Апанович О.М. Симоновський Петро Іванович. Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст.: Енцикл. вид. / Упоряд. З.І. Хижняк; За ред. В.С. Брюховецького. Київ : Вид. дім «КМ Академія», 2001. С. 484–485.

Олексій Сидорович спочатку приїхав до Парижа у 1758 році, після того як побував у Лейдені і Страсбурзі¹⁰³.

У Франції тривалий час навчався і здобув світову славу видатний український вчений Михайло Васильович Остроградський (1801–1861)¹⁰⁴ – математик і механік, один із засновників петербурзької математичної школи.¹⁰⁵ Автор «формули Остроградського»¹⁰⁶, основних наукових праць у галузях математичного аналізу, математичної фізики, аналітичної механіки. Він розв'язав ряд важливих задач з гідростатики, гідродинаміки, теорії теплоти, теорії пружності, балістики.

Якісно новий етап розвитку національної освіти, науки і культури розпочався на початку XIX століття. У Франції тривалий час навчався і здобув світову славу видатний український вчений Михайло Васильович Остроградський (1801–1861) – математик і механік, один із засновників петербурзької математичної школи.¹⁰⁷ Автор «формули

¹⁰³ Нудьга Г.А. Студенти з України на лекціях у Галілея. В кн.: Нудьга Г.А. На літературних шляхах (Дослідження, пошуки, знахідки). Київ : Вид-во художньої літ-ри «Дніпро», 1990. Ч. 2. С. 192.

¹⁰⁴ *Остроградський Михайло Васильович* (12.09.1801, с.Пашенне Кобеляцького повіту – 1861) походив з давнього козацько-гетьманського роду. Навчався у Полтавській гімназії та Харківському університеті. В 1901 році Полтавській фізико-математичний гурток святкував 100-річчя від дня його народження, було видано брошуру про його діяльність. На честь 100-річного ювілею М. Остроградського була започаткована його іменна стипендія («св капиталомъ 1600 руб» при першій Полтавській чоловічій гімназії. Водночас Полтавське міське громадське управління заснувало початкове училище. Див.: Горенко Л.І. Михайло Остроградський – видатний представник національної еліти України першої половини XIX ст. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. Київ : Міленіум, 2009. № 1. С. 53–59.

¹⁰⁵ Павловский И.Ф. Краткий биографический словарь учёных и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. Первое дополнение к краткому биографическому словарю учёных и писателей Полтавской губернии; Предисл. В.А. Мокляк / Репринт. воспроизв. издания Полтава: Типо-литогр. преемников Дохмана, 1912 г., Полтава: Т-во Печатного Дела (тип. бывш. Дохмана, 1913 г.). Харків : «Изд-во САГА», 2009. С. 141.

¹⁰⁶ Сформулював у загальному вигляді принцип можливих переміщень. Учений визначив формулу перетворення кратних інтегралів, названу його ім'ям («формула Остроградського»), а також виконав важливі дослідження з варіаційного числення.

¹⁰⁷ Павловский И.Ф. Краткий биографический словарь учёных и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. Первое дополнение к краткому биографическому словарю учёных и писателей Полтавской губернии; Предисл. В.А. Мокляк / Репринт. воспроизв. издания Полтава: Типо-литогр. преемников Дохмана, 1912 г., Полтава: Т-во Печатного Дела (тип. бывш. Дохмана, 1913 г.). Харків : «Изд-во САГА», 2009. С. 141.

Остроградського»,¹⁰⁸ основних наукових праць у галузях математичного аналізу, математичної фізики, аналітичної механіки. Він розв'язав ряд важливих задач з гідростатики, гідродинаміки, теорії теплоти, теорії пружності, балістики.

Новий період у житті М. Остроградський розпочався у серпні 1822 року, коли він прибув до Парижу – одного з тогочасних центрів математичної науки. У першому листі з Парижа 25 вересня 1822 року М. Остроградський писав до батька й брата Йосипа: «Після подорожі, що продовжувалася майже півтора місяці, я приїхав до Парижа цілком здоровий, у той же день оглянув все місто. Воно, звичайно, дуже гарне, але краси його перебільшують у сто раз». Перебуваючи у Парижі, М. Остроградський відвідував лекції на факультеті наук Паризького університету, в Політехнічній школі та у Французькому коледжі.

Під час перебування у Парижі, М.В. Остроградський зустрівся з посланцем із Росії, математиком Віктором Яковичем Буняковським¹⁰⁹, який у 1825 році одержав ступінь доктора. Відтоді у них склалося благодотворне спілкування. Крім слухання лекцій, М. Остроградський відвідував засідання Паризької академії наук. У відділенні математичних наук він спілкувався й набував досвіду у відомих на той час учених: А. Ампера, Біома, П. Лапласа, Лежакдрома, О. Коші, С. Пуассона, Ф. Фур'є, з механіками Пуансо, Нав'є, Проні, фізиками Араго, Френелем, Гей-Люссаком та іншими, а також зроби чимало наукових відкриттів¹¹⁰. Уже перші наукові праці вивели М.В. Остроградського в число найвидатніших математиків світу. В одній із своїх статей французький математик, член Паризької академії наук (1816),

¹⁰⁸ Сформулював у загальному вигляді принцип можливих переміщень. Учений визначив формулу перетворення кратних інтегралів, названу його ім'ям («формула Остроградського»), а також виконав важливі дослідження з варіаційного числення.

¹⁰⁹ Буняковський Віктор Якович (1804–1889) – математик, академік, віцепрезидент Санкт-Петербурзької академії наук. Народився в м. Барі Могилівського повіту Подільської губернії. Вищу освіту здобув за кордоном – у тогочасних університетах Німеччини, Швейцарії, Франції. У 1825 році у Парижі захистив докторську дисертацію. Від 1826 р. до кінця життя працював у Санкт-Петербурзі. Автор понад ста наукових праць у галузі математичного аналізу, теорії чисел, геометрії (нап. французькою мовою), зокрема всевітньо відомий «Основ математичної теорії імовірностей» (1846 р.). винайшов планіметр, пантограф, прилад для додавання квадратів, довів нерівність, названу його іменем. Його дружиною була Буняківська Катерина Миколаївна (1815–1901). Його син – Буняківський Віктор Вікторович (1871–1905) – капітан артилерії теж навчався у Відні.

¹¹⁰ Добровольський В. Михайло Васильович Остроградський (До 200-річчя з дня народження) // Українознавство. Київ : НДІУ, 2001. Число 1. С. 136.

Петербурзької академії наук (1831) Огюстен Луї Коші (фр. *Augustin Louis Cauchy*; 1789–1857) відгукнувся про українця як про надзвичайно талановитого дослідника. Також О.Л. Коші належать дослідження з тригонометрії, механіки, теорії пружності, оптики, астрономії. О.Л. Коші був членом Лондонського королівського Товариства, Геттінгенської академії наук і майже всіх академій наук. Повне зібрання творів Коші видане Паризькою АН.

У листопаді 1826 року М.В. Остроградський представив Паризькій академії свою першу наукову роботу «Мемуар про поширення хвиль у циліндричному басейні», яка була сприйнята з достатньою увагою і була рекомендована до друку в «Працях» Паризької академії в 1832 році. У 1826–1827 рр. за рекомендацією О.Л. Коші, в коледжі Генріха IV – одному із популярних на той час навчальних закладів, М. Остроградський викладав математику¹¹¹. Отже, за час перебування в Парижі М.В. Остроградський склався як учений, цілком оволодів найбільш дійовими методами математичного аналізу того часу і зробив внесок до загального розвитку математики, де одержано результати першорядного значення.

Через 30 років, звертаючись до секретаря Паризької академії наук із нагоди свого обрання в її члени-кореспонденти, М.В. Остроградський просив передати подяку математикам цієї академії і зокрема особисто О.Л. Коші: «Моему видатному вчителю, винятковому вченому, який, охопивши всі науки у всій їхній широті, поширив їх межі, подібно до Л. Ейлера¹¹² і

¹¹¹ Горенко Л. І. Михайло Остроградський – видатний представник національної еліти України першої половини XIX ст. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. Київ : Міленіум, 2009. № 1. С. 57–59.

¹¹² *Ейлер Леонард* (нім. *Leonhard Euler*; 1707–1783) – швейцарський математик та фізик, який провів більшу частину свого життя в Росії та Німеччині. Л. Ейлер є автором 866 наукових публікацій, зокрема у галузях математичного аналізу, диференціальної геометрії, теорії чисел, теорії графів, наближених обчислень, небесної механіки, математичної фізики, оптики, балістики, кораблебудуванні, теорії музики, що мали значний вплив на розвиток науки. Саме він ввів більшість математичних понять та символів у сучасну математику, наприклад: $f(x)$, e , π ($n!$), уявна одиниця i , символ суми \sum і багато інших. Л. Ейлер увічнений у шостій серії швейцарських 10 франків і на численних швейцарських, німецьких та російських поштових марках. На його честь названо астероїд 2002 Ейлер. Див.: Боголюбов Алексей Николаевич. Математики. Механики. Биографический справочник. Киев : «Наукова думка», 1983. С. 543–544.

Ж.-Л. Лагранжа¹¹³; а також французького математика і механіка, академіка Паризької академії наук, пера Франції, сенатора Луї Пуансо (фр. *Louis Poinsot*; 1777–1859), відомого своїми працями з геометрії і механіки, який мав люб'язність викласти мені принцип його прекрасної теорії обертання задовго до її публікації; пану Біне, моєму професору у Французькому коледжі, видатному математику і сучасному президенту Академії; пану Штурму, моєму другу, котрий збагатив алгебру та трансцендентний аналіз теоремами великої значності і пану Ламе, котрий поширив теорію лінійних рівнянь з частинними похідними». Далі була висловлена подяка: «Пуассону, який вшанував мене своєю прихильною дружбою, і Фур'є, котрий був моїм благодійником; пам'ять про них і вдячність, якою я зобов'язаний останньому, я збережу назавжди». На початку 1828 року М.В. Остроградський залишив Париж і від'їхав до Петербургу. Під час перебування у Дерпті, він зустрівся із студентом місцевого університету – поетом Язиковим.¹¹⁴ Наукові заслуги М.В. Остроградського були відзначені обранням його академіком Петербурзької (1830 р.), Американської (1834 р.), Туринської (1845 р.), Римської та член-кореспондент Паризької (1856 р.)¹¹⁵ академії наук, доктор філософії (1840 р.). Його було обрано почесним членом Київського (1847 р.), Петербурзького, Московського та Казанського університетів¹¹⁶. Ще один представник родини Остроградських «из дворян Кременчугскаго уезда» – Орест Іванович Остроградський (1868–1915)¹¹⁷ – син Івана Дмитровича Остроградського (р. н. невід. – 1895), колишнього голови з'їзду в Кременчуцькому повіті – як правознавець працював приват-доцентом

¹¹³ Жозеф-Луї Лагранж (фр. *Joseph-Louis Lagrange*, народжений як Джузеппе Луїджі Лагранджа, італ. *Giuseppe Luigi Lagrangia*, або Джузеппе Людовіко Де ла Гранж Турньє, італ. *Giuseppe Ludovico De la Grange Tournier*; 1736–1813/19) – французький математик, фізик і астроном італійського походження. Член (1759), президент (1766–1787) Берлінської АН, іноземний почесний член Петербурзької АН (1776), член Бюро довгот у Парижі (1795).

¹¹⁴ Добровольський В. Михайло Васильович Остроградський (До 200-річчя з дня народження). *Українознавство*. Київ : НДІУ, 2001. Число 1. С. 137.

¹¹⁵ Остроградського М. було обрано член-кореспондентом Паризької академії наук після Лежен-Діріхле 43 голосами із 48. А його лист вдячності був надрукований у «Доповідях» Паризької академії (1856, Т. 42, С. 929).

¹¹⁶ Горенко Л. І. Михайло Остроградський – видатний представник національної еліти України першої половини XIX ст. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. Київ : Міленіум, 2009. № 1. С. 58–59.

¹¹⁷ Модзалевскій В. Л. Малоросійській родословникъ. Київъ: Тип. Т-ва Г. Л. Фронцкевича и К, 1912. Т. 3: Л–О. С. 750–752.

по фінансовому праву в Юр'ївському (колишньому Дерптському/Тартуському) університеті в 1895–1913 роках¹¹⁸.

У Сорбоні навчався ще один з нащадків давнього українського козацького роду Василь Петрович Горленко (1853–1907)¹¹⁹ – відомий культурно-громадський діяч, журналіст, мистецтвознавець, літературний критик, фольклорист, етнограф, знавець і збирач української старовини. Початкову освіту В. Горленко¹²⁰ здобув в Полтавській і Ніжинській гімназіях, потім у Ніжинському ліцеї та в Сорбонні. Він глибоко цікавився й вивчав минуле України, знав досконало більшість приватних і громадських колекцій українських старожитностей¹²¹. Залишив опис у листах до Ф. Камінського, О. Лазаревського, Ф. Лебединцева, П. Мартиновича, серед них – колекції В. Тарновського, В. Антоновича, О. Лазаревського, Г. Алексеєва, документальні зібрання у Варшаві та Кракові, де багато бачив україніки. У листі до О. Лазаревського від 13 вересня 1888 року В. Горленко писав, що планував подати до друку «статті різних авторів з побутової історії Малоросії про ті чи інші явища старого життя».

¹¹⁸ Павловский И.Ф. Краткий биографический словарь учёных и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. Первое дополнение к краткому биографическому словарю учёных и писателей Полтавской губернии; Предисл. В.А. Мокляк / Репринт. воспроизв. издания Полтава: Типо-литогр. преемников Дохмана, 1912 г., Полтава: Т-во Печатного Дела (тип. бывш. Дохмана, 1913 г.). Харків : «Изд-во САГА», 2009. С. 142.

¹¹⁹ *Горленко Василь Петрович* (1.03.1853, с. Ярошівка Прилуцького повіту Полтавської губернії – 12.04.1907, м. Петербург, похований в с. Українському Талалаївського району Чернігівської обл., колишнє с. Ярошівка, на козацькому кладовищі поруч із батьком – Петром Дмитровичем Горленко і матір'ю – Марією Яківною, з дому Мамчич) – походив з українського козацького роду, серед яких: найвідоміші Лазар і Дмитро Горленки – полковники Прилуцького полку, Андрій Горленко – полковник Полтавського полку. Василь Горленко розпочав свою діяльність у виданнях з середини 70-х років XIX ст. На початку 80-х років співпрацював в київській газеті «Труд». З 1882 р. друкувався в журналі «Киевская старина».

¹²⁰ Горленко В. Твори. Том 1. Публікації в газеті «Труд» (1881–82), журналі «Киевская старина» (1882–1906) / Упоряд., вступ. ст. Івана Забіяки; пер. з рос. Миколи Полонського. Київ-Ніжин: Лисенко М. М. (вид.), 2019. 800 с. (Бібліотека альманаху «Вітряк»). Вип. 16) (Серія: Духовний патримоніум. Вип. 4); Горленко В. Твори. Т. 2. «Южнорусские очерки и портреты» (К., 1898), «Украинские были. Описания и заметки» (К., 1899) / Упоряд., авт. передм. І. М. Забіяка; пер. М. Д. Полонський. Київ : Гуляєва В. М. (вид.), 2022. 516 с.

¹²¹ Українські архівісти: Біобібліографічний довідник / Упор.: О.М. Коваль, І.Б. Матяш, В.С. Шандра: У 3-х вип. Випуск перший (XIX ст. – 1930-ті рр.). Київ : Ін-т укр. археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України, 1999. С. 99–100.

З Францією пов'язана життєдіяльність Пильчикова Миколи Дмитровича (1857 – бл. 1909/1910)¹²² – сина колишнього викладача історії Полтавського кадетського корпусу. Після закінчення Полтавської гімназії (1876 р.) та Харківського університету (1880 р.), був «оставлень для приготовления къ профессуре». Закінчив школу «Ecole de hautes etudes» в Парижі¹²³. Працював професором фізики в Харківському університеті (до 1904 р.), потім в Новоросійському, а з 1902 року – в Харківському технологічному інституті, де заснував низку науково-дослідних відділень та лабораторій. Його праці в основному друковані французькою мовою. Микола Пильчиков був обраний дійсним членом Тулузької академії наук і членом багатьох іноземних товариств. Як відомо М.Д.Пильчиков захоплювався музикою (грав на скрипці) та «малорусской поезией». Декілька його віршів було надруковано у збірнику доктора Александрова «Складка» під ініціалами М.П.

Впродовж XVIII–XIX ст. у Парижі знаходилася російська посольська церква, де серед її священників були українці, як наприклад, Павло Васильович Криницький (1753 – р. см. невід.)¹²⁴. По закінченні навчання в Київській академії (бл. 1778 р.) викладав тут і одночасно був священником. Упродовж 1783–1792 рр. – викладач і священник російської посольської церкви у Парижі. Павло Криницький мав двох

¹²² Пильчиков Микола Дмитрович (1857, м. Полтава – бл. 1909/1910) – закінчив Полтавську гімназію (1876 р.) і Харківський університет (1880 р.), де був «оставлень для приготовления къ профессуре». Працюючи в Харківському університеті він заснував магніто-метеорологічне відділення фізичного кабінету, метеорологічну станцію; в Новоросійському університеті заснував «измерительную» фізичну лабораторію; в Харківському технологічному інституті – станцію бездротової телеграфії. Він клопотав про видання «Известія Харьковского Технологического Института» і був першим його редактором. Його праця «Материалы къ вопросу о местныхъ аномаліяхъ земного магнетизма» видана окремо (як магістерська дисертація). Список його праць друковано у виданні «Физико-математический факультет Харьковского университета за сто летъ» (див. С. 87–88).

¹²³ Павловский И.Ф. Краткий биографический словарь учёных и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. Первое дополнение к краткому биографическому словарю учёных и писателей Полтавской губернии; Предисл. В.А.Мокляк / Репринт. воспроизв. издания Полтава: Типолитогр. преемников Дохмана, 1912 г., Полтава: Т-во Печатного Дела (тип. бывш. Дохмана, 1913 г.). Харків : «Изд-во САГА», 2009. С. 151–152.

¹²⁴ Криницький Павло Васильович (1753, с. Вишеньки Бориспільської сотні Київського полку, тепер Бориспільського району Київської області – р., м. см. невід.) – син священника Георгіївської церкви о. Василя Криницького. З 1766 року навчався в Київській академії.

старших братів: Герасима Криницького (1741 – р. см. невід.) – настоятеля Київської Преображенської церкви на Печерську, та Арсенія Криницького¹²⁵ – архімандрита Київського Пустинно-Миколаївського монастиря.

Історико-документальні джерела засвідчують активну діяльність Вищої школи у Парижі наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., на яких відбувалися наукові семінари, тематичні лекції, звіти та конференції за участю вчених з України, зокрема Харківського губернського статистичного комітету. Про курс лекції по українській етнографії та «обычному праву» для студентів цієї школи було повідомлено в часописі «Киевская старина» (1902 р.), де було зазначено: «Известный учёный, бывший профессор М.М. Ковалевский сделал недавно сообщение в заседании Высшей русской школы в Париже о работе Харьковского губернского статистического комитета по этнографии и обычному праву, а также об исследовании секретарём этого комитета В.В. Иванович малорусской деревни. Находя эти работы ценным вкладом в науку, М.М. Ковалевский предложил пригласить В.В. Иванова прочесть несколько лекций в Высшей русской школе в Париже. Это предложение было принято и В.В. Иванов получил приглашение приехать в Париж и прочесть для студентов Высшей школы несколько лекций»¹²⁶. Ця традиція була продовжена впродовж ХХ – початку ХХІ ст., про що свідчить активна діяльність вже учнів і вихованців вищезазначеного закладу.

¹²⁵ Криницький Арсеній Васильович (1744, с.Вишеньки Бориспільської сотні Київського полку, тепер Бориспільського району Київської області – р., м. см. невід.) – архімандрит. Народився в сім'ї священика Георгіївської церкви о. Василя Криницького. Освіту здобув у Київській академії, де навчався з 1764 року. В 1766/67 навч. році – студент класу піітики «со средственными способностями». Закінчив КМА школою філософії. З 1778 року служив половинно-парафіяльним священиком у Київській Феодосіївській церкві на Печерську, згодом став протоієреєм. Він надавав матеріальну підтримку поетові І. Некрашевичу, про що свідчать його вірші «Письмо, написанное к отцу Арсенію Кринецкому и к госпоже его Ирине Григорьевне 1787 года августа 4 дня за некоторое оказанное от них особенное благодеяние». З 1814 року А. Криницький служив у церкві Св. Володимира на Печерську. В 1817–1833 рр. – архімандрит Київського Пустинно-Миколаївського монастиря. У КПЛ зберігається подарована ним таріль. Був одружений з дочкою священика Воскресенської церкви на Печерську Іриною Григорівною Левицькою. Родина мешкала на вул. Різницькій (Нижинській). Нащадки проживали за цією ж адресою до 1860 року. Дочка Арсенія Криницького – Анастасія була одружена з надвірним радником Яковом Фомичем Трембачевим.

¹²⁶ Лекции по украинской этнографии и обычному праву в Высшей школе в Париже. *Киевская старина*. 1902. Т. 79. № 11. Отд. 2. С. 104.

ВИСНОВОК

Перша половина XIX ст. характеризується зростанням національної свідомості та виникненням української національної моделі нової «провідної верстви», а також представленням України й українства як світового феномену. Ще наприкінці XVIII – на початку XIX ст. європейська преромантична й романтична свідомість висвітлювала свій ідеал України з її бурхливим історичним минулим, а також в контексті національно-визвольних рухів європейських слов'янських народів. Передусім це уявлялося виявом діяльної сили українського народу, який створив Запорозьку Січ – бойове товариство козаків «вільного лицарського народу» (М. Гоголь). Романтичний історизм не лише посилив інтерес до козацько-старшинських літописів XVII–XVIII ст., а й витворив у 20–40-х роках XIX ст. дворянську історіографію, фундаторами і носіями якої були нащадки гетьмансько-старшинського середовища і українського шляхетства (Д. Бантиш-Каменський, М. Маркевича, М. Костомарова та багато ін.). Так, новітня історія України кінця XVIII – XIX ст. творилася в нових геополітичних умовах постгетьманщини, де головним чином збереглися зв'язки з науково-освітніми і культурними центрами тогочасної Європи, в яких нащадки провідної верстви України-Гетьманщини здобували освіту і наукові ступені, а також поширювали і розвивали ці знання в Україні.

АНОТАЦІЯ

Представлено історико-культурологічний підхід щодо висвітлення діяльності українців та їх навчання у провідних європейських університетах впродовж тривалого історичного періоду: XVI–XIX ст. Охарактеризовано визначальну роль представників малоросійського дворянства у процесах національного культурного відродження, збереження традицій української культури, а також інтеграції України та українства у тогочасний європейський простір. Підкреслено, що саме культура й освіта відобразили притаманний спосіб життя українців, мислення, світобачення, естетичні уподобання, моральні і правові норми, політичні прагнення й культурно-освітні орієнтири. Українська молодь, перебуваючи в європейських університетах, переймала новітні знання, технології, культурно-освітні напрями, які поширювали в тогочасній Україні та Європі. Відбулося значне розширення кордонів для інтелектуальних впливів та культурних форм співпраці в царині науки, культури та освіти. З цим пов'язано і бажання культурно-освітніх реформ в Україні, ініціаторами й авторами яких виступали представники нової генерації «провідної верстви» України XVIII–XIX ст. Всі ці факти засвідчують, що спрямування у розвитку освіченості в Україні набуло загальнонаціонального характеру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абашнік В. О. Актуальність філософії Й.В. фон Гете (1749–1832). *Соціально-філософське осмислення сучасних цивілізаційних процесів* : Матеріали Міжвузівського науково-практичного семінару «Соціально-філософські проблеми сучасної цивілізації» (Харків, 23 листопада 2018 р). Харків: ХНАДУ, 2019. С. 102–104.
2. Акты и документы, относящиеся къ истории Киевской Академии Петрова. Киев: Типографія И. И. Чоколова, 1904. Отд. 2 (1721–1795). Том.1 (1721–1750). 448 с.
3. Апанович О.М. Симоновський Петро Іванович. Києво-Могилянська академія в іменах, XVII – XVIII ст.: Енцикл. вид. / Упоряд. З.І. Хижняк; За ред. В.С. Брюховецького. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2001. С. 484–485.
4. Білокінь С.І. Про національну аристократію України. *Розбудова держави*. 1992. Червень. Ч. 1. С. 55–60.
5. Боголюбов Алексей Николаевич. Математики. Механики. Биографический справочник. Киев : «Наукова думка», 1983. С. 543–544.
6. Галенко О.І. Кримський ханат // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2009. Т. 5: Кон–Кю. С. 366. 560 с.: іл.
7. Горенко Л.І. Українська національна еліта та ідеї Просвітництва: історико-культурна парадигма другої половини XVIII – початку XIX століть. *Актуальні проблеми культурології* : Альманах наукового товариства «Афіни» кафедри культурології: У 2-х томах. Випуск 8. Рівне : РДГУ, 2009. Т. 2. С. 3–11.
8. Горенко Л.І. Києво-Могилянська академія як осередок національної культури (1615–1817). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Харків: Видавничий центр ТОВ «Озон-Інвест», 2007. № 764-2/2007. С. 83–92.
9. Горенко Л.І. Михайло Остроградський – видатний представник національної еліти України першої половини XIX ст. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. Київ : Міленіум, 2009. № 1. С. 58–59.
10. Горенко Л.І. Культурологічні трансцендентні цінності в розвитку духовного потенціалу особистості. За твором Г.С. Сковороди «De libertate» («Про свободу»). Міжнародна науково-практична конференція «Морально-світоглядне природовідповідне й культуровідповідне вчення Г.С. Сковороди в сьогоденні» (м. Київ, 16 листопада 2017 року). Збірник тез і доповідей / Редактор-упорядник: О.А. Шокало. Київ: Ін-т генези життя та Всесвіту, 2017. С. 46–49.

11. Горенко Л.І. Болонська філармонійна академія та її зв'язки з Україною кінця XVIII – першої половини XIX ст. *Культура України* : зб. наук. праць. Вип. 20. *Серія: Філософія. Мистецтвознавство* / Харк. держ. акад. культури; Відп. ред. В.М. Шейко. Харків: ХДАК, 2007. С. 57–67.

12. Горленко В. Твори. Том 1. Публікації в газеті «Труд» (1881–1882), журналі «Киевская старина» (1882–1906) / Упоряд., вступ. ст. Івана Забіяки; пер. з рос. Миколи Полонського. Київ-Ніжин: Лисенко М. М. (вид.), 2019. 800 с. (Бібліотека альманаху «Вітряк». Вип. 16) (Серія: Духовний патримоніум. Вип. 4).

13. Горленко В. Твори. Т. 2. «Южнорусские очерки и портреты» (К., 1898), «Украинские были. Описания и заметки» (К., 1899), «Отблески. Заметки по словесности и искусству» (1905, 1908) / Упоряд., авт. передм. І. М. Забіяка; пер. М. Д. Полонський. Київ: Гуляева В. М. (вид.), 2022. 516 с.

14. Гроцій Гуго де Гроот. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 2002. 742 с. С. 132.

15. Добровольський В. Михайло Васильович Остроградський (До 200-річчя з дня народження). *Українознавство*. Київ : НДГУ, 2001. Число 1. С. 137.

16. Доманицький В. Могилянсько-Мазепинська академія (1632–1982). Україна освітня: історія, персоналії, поступ. *Хроніка-2000*. Київ, 2007. Вип.71. С. 427–428.

17. Енциклопедія українознавства: Словникова частина: в 11 т. / Наукове товариство імені Т.Г. Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1955–1995.

18. Ісаєвич Я.Д. Юрій Котермак з Дрогобича і його книга. *Бібліотекознавство і бібліографія*. Харків, 1969. Вип. 7. С. 108.

19. Кашуба М. Просвітництво. Довідник з історії України. Видання в трьох томах. Київ : Вид-во «Генеза», 1995. С. 428–429.

20. Кривошея В.В. Національна еліта Гетьманщини (персональний склад і генеалогія козацької старшини 1648–1782 рр.). Київ, 1998. Ч. 1. 270 с.; Ч. 2. 344 с.

21. Крисаченко В.С. Історія Криму від найдавніших часів до кінця XVIII ст. : навчальний посібник. Київ : «МП Леся», 2007. С. 459–461.

22. Кудрявцев П. Освітні мандрівки вихованців Київської академії за кордон у XVIII ст. Україна освітня: історія, персоналії, поступ. *Хроніка-2000*. Київ, 2007. Вип. 71. С. 467–478.

23. Лекції по украинской этнографии и обычному праву в Высшей школе в Париже. *Киевская старина*. 1902. Т. 79. № 11. Отд. 2. С. 104.

24. Лоський І. Українці на студіях в Німеччині в XVI–XVIII ст. Записки наукового товариства імені Т. Шевченка. Том CLI: Праці Історично-філософичної секції / За редакцією Івана Крип'якевича. Львів, 1931. [3] + 240 с., іл., картосхема; титул, с. 1 нenum.; зміст CLI тому укр. та нім. мовами. Т. 151. С. 99–110.

25. Матвійшин В. Науково-публіцистична діяльність Ілька Борщака у Франції. *Український літературний європеїзм*. Київ : ВЦ «Академія», 2009. С. 244–253.

26. Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори. Київ : Абрис, 1994. 288 с.: іл.

27. Нічик В.М. Києво-Могилянська академія і німецька культура. Київ : Укр. Центр духовної культури, 2001. С. 105.

28. Миловидов Л. Проекти університету в Києві у другій половині XVIII ст. Україна освітня: історія, персоналії, поступ. *Хроніка-2000*. Київ, 2007. Вип. 71. С. 453–465.

29. Модзалевский В.Л. Малоросійській родословникъ. Київ, 1910. Томъ второй: Е–К. Київ: Типографія Т-ва Г. Л. Фронцкевичъ и К., 1910. С. 171, 251, 294, 296, 330, 353, 365, 371, 390, 449, 509, 524–557, 717–718. 720 с.

30. Модзалевский В.Л. Малоросійській родословникъ. Київ: Тип. Т-ва Г.Л.Фронцкевича и К, 1912. Т. 3: Л–О. С. 750–752.

31. Наливайко Д. Україна в рецепції західних гуманістів XV–XVI ст. *Європейське відродження та українська література XIV–XVIII ст.* / Відп. ред. О.Мишанич. Київ : Наук. думка, 1993. 234 с.

32. Н.П. [Петров М.] Рукописные заметки на полях книги «Мир человека с Богом» Иннокентия Гизеля, киевской печати 1669 г. *Киевская старина*. 1892. Т. 36. № 1. С. 148–154.

33. Нудьга Г.А. Студенти з України на лекціях у Галілея. В кн.: Нудьга Г.А. На літературних шляхах (Дослідження, пошуки, знахідки). Київ : Вид-во художньої літ-ри «Дніпро», 1990. Ч. 2. С. 169–216.

34. Нудьга Г.А. На чужині і вдома. В кн.: Нудьга Г.А. На літературних шляхах (Дослідження, пошуки, знахідки). Київ : Вид-во художньої літ-ри «Дніпро», 1990. Ч. 2. С. 216–235.

35. Нудьга Г.А. Українські студенти в університетах Європи в XIV–XVIII століттях. В кн.: Нудьга Г.А. На літературних шляхах (Дослідження, пошуки, знахідки). Київ : Вид-во художньої літ-ри «Дніпро», 1990. Ч. 2. С. 154–169.

36. Нудьга Г.А. Перші бакалаври і доктори. В кн.: Нудьга Г.А. На літературних шляхах (Дослідження, пошуки, знахідки). Київ : Вид-во художньої літ-ри «Дніпро», 1990. Ч. 2. С. 134–235.

37. Нудьга Г.А. Середньовічні університети Європи. В кн.: Нудьга Г.А. На літературних шляхах (Дослідження, пошуки, знахідки). Київ: Вид-во художньої літ-ри «Дніпро», 1990. Ч. 2. С.134–146.

38. Левицький О. Л. Домашние учителя из лиц польского происхождения в Юго-Западном крае в 1840-х гг. *Киевская старина*. 1904. Т. 87. № 11. Отд. 2. С. 49–51.

39. Павловский И.Ф. Краткий биографический словарь учёных и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. Первое дополнение к краткому биографическому словарю учёных и писателей Полтавской губернии; Предисл. В.А. Мокляк / Репринт. воспроизв. издания Полтава: Типолитограф. преемников Дохмана, 1912 г., Полтава: Т-во Печатного Дела (тип. бывш. Дохмана, 1913 г.). Харків: «Изд-во САГА», 2009. С. 151–152.

40. Палієнко М.Г. «Киевская старина» (1882–1906 pp.): Систематичний покажчик змісту журналу. Київ: Темпора, 2005. 608 с.

41. Палієнко М.Г. «Киевская старина» у громадському та науковому житті України (кінець XIX – початок XX ст.). Київ : Темпора, 2005. 384 с.: іл.

42. Побірченко Н.С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських громад у другій половині XIX ст. – на початку XX ст.: У 2-х книгах. Київ, 2000. Кн. 1.: Київська громада. 308 с.; Кн.2.: Громади Наддніпрянської України. 185 с.

43. Путешествие Гильбера де-Ланнуа по Южной России в 1421 г. Ф. Брунна. Одесса : Гор. типогр., 1858. 33 с.

44. Рогожина Н.В. Навчання у Києво-Могилянській академії – традиція українських сімей (на прикладі роду Барановичів у XVIII–XIX ст.). *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. Київ, 2000. Т. 18. С. 35–38.

45. Роль Києво-Могилянської академії в культурному єднанні слов'янських народів: зб. наук. праць / АН УРСР, Ін-т мовознавства імені О.О. Потебні; Відповід. ред. В.М. Русанівський. Київ, 1988. 184 с.

46. Степовик Д.В. Мистецькі взаємини України з іншими народами у XVII ст. (діяльність Олександра Тарасевича). *Українське мистецтвознавство*. Вип. 3. Київ : Наук. думка, 1969. С. 92–99.

47. Стратій Я. Острозька слов'яно-греко-латинська академія. Філософський енциклопедичний словник_/ В.І. Шинкарук_(гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. С. 459. 742 с.

48. Сумцов Н. Иннокентий Гизель (К истории южнорусской литературы XVII века). *Киевская старина*. 1884. Т. 10. № 10. С. 183–226.

49. Тимошенко Л. Генеза та ідея Острозької академії у світлі історіографії та нових гіпотез. *Острозька давнина*. Науковий збірник /

Ред. кол. Ігор Пасічник (гол. ред.), Ігор Тесленко (відпов. ред.) та ін. Остріг: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. Вип. 3. С. 148–191.

50. Українські архівісти: Біобібліографічний довідник / Упоряд.: О.М. Коваль, І.Б. Матяш, В.С. Шандра: У 3-х вип. Випуск перший (XIX ст. – 1930-ті рр.). Київ : Ін-т української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України, 1999. 368 с.

51. Український некрополь Санкт-Петербурга / Т.М. Лебединська, П.М. Тарасенко. Київ : Видавничий дім «Стилос», 2007. 136 с.

52. Чухліб Т. В. Іван Самойлович – творець Бахчисарайського договору 1681 р. і противник Вічного миру 1686 р. *Козаки і Монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр.* 3-тє вид., випр. і доповн. Київ : Вид. імені Олени Теліги, 2009. С. 353–369. 616 с.

53. Яковенко Н.М. «Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна». Київ, 2008. 409 с.

54. Ясь О.В. Шевальє П'єр. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2013. Т. 10: Т–Я. С. 610. 784 с.

55. Lannoyi G. de. Deuvre. Recueillies et publies par Ch. Potwin. Louvain, 1878. S. 53–57.

56. Michael Stolleis. Lipsius-Rezeption in der politisch-juristischen Literatur des 17. Jahrhunderts in Deutschland. In: ders.: Staat und Staatsräson in der frühen Neuzeit. Studien zur Geschichte des öffentlichen Rechts. Frankfurt am Main, 1990, S. 232–267. (нім.)

Information about the authors:

Gorenko Larisa Ivanivna,

Candidate of Arts, Doctor of Philosophy (Ph.D), Senior Research Fellow,
Associate Professor at the Department of Music and Performing Arts
Kyiv Metropolitan University named after Boris Grinchenko
18/2, Bulvarno-Kudryavska Str., Kyiv, 04053, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-0613-6836